

|                                                                                                                                                                                                             |                                                                                                                                                                                                     |
|-------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|-----------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|
| <b>Makale Bilgisi:</b> Çiftçi, Ö., Tansü, Y.E. (2025). Selçuklu Ailesinin Erken Dönem Siyasî Tarihlerinin Gerçekleri (Dukak İle Selçuk Dönemi). DEÜ Edebiyat Fakültesi Dergisi, Cilt:12, Sayı:1, ss.260-289 | <b>Article Info:</b> Çiftçi, Ö., Tansü, Y.E. (2025). Facts of the Early Political History of the Seljuk Family (Dukak And Seljuk Period). DEU Journal of Humanities, Volume:12, Issue:1, pp.260-289 |
| <b>Kategori:</b> Araştırma Makalesi                                                                                                                                                                         | <b>Category:</b> Research Article                                                                                                                                                                   |
| <b>DOI:</b> 10.69878/deuefad.1570168                                                                                                                                                                        | <b>DOI:</b> 10.69878/deuefad.1570168                                                                                                                                                                |
| <b>Gönderildiği Tarih:</b> 19.10.2024                                                                                                                                                                       | <b>Date Submitted:</b> 19.10.2024                                                                                                                                                                   |
| <b>Kabul Edildiği Tarih:</b> 23.12.2024                                                                                                                                                                     | <b>Date Accepted:</b> 23.12.2024                                                                                                                                                                    |

## SELÇUKLU AİLESİNİN ERKEN DÖNEM SİYASÎ TARİHLERİNİN GERÇEKLERİ (DUKAK İLE SELÇUK DÖNEMİ)\*

Ömer Çiftçi\*\*, Yunus Emre Tansü \*\*\*

### ÖZ

Hanedanlığın bilinen ilk üyesi olan Dukak'ın Oğuz Yabgusuna karşı gösterdiği mukavemetten sonra, bir devlet kurma hayali oluşan Selçuklu ailesinde ilk hareket oğlu Selçuk'un Cend'e göç etmesi ile başlamıştır. Ailenin ilk üyeleri konumunda olan bu iki ismin siyasî faaliyetleri devletin geleceğini doğrudan belirlemiştir. Ancak ailenin ilk dönem siyasî faaliyetleri hakkında bilgiler veren kaynakların birbirleri arasındaki tutarsızlıkları sebebiyle, Dukak ile oğlu Selçuk'un faaliyetleri hakkında farklı rivayetler ortaya atılmasına sebep olmuş, bu durumda bir bilgi karmaşasını meydana getirmiştir. Birtakım müverrihlerde var olan bu boşluktan yararlanmak suretiyle kendilerince Selçuklu ailesinin menşei, mensup oldukları dine ne zaman geçtiklerini ve Dukak ile oğlu Selçuk'un siyasî faaliyetlerini abartılı ve müphem olan ifadelerle aktarmaya çalışmışlardır. Bu hususta dikkatimizi çeken ilk konular, bir dönem içinde bulundukları Oğuz Yabgu Devleti ile ikili ilişkileri ve ailenin ilk dönemleri hakkında değerli bilgiler sunduğunu tahmin ettiğimiz *Meliknâme* adlı eserin Dukak ile oğlu Selçuk için sarf ettiği abartılı rivayetler olmuştur. Bu çalışmamızda Selçuklu ailesinin erken dönem tarihleri hakkında bilgi veren kaynakların rivayet ettikleri bilgileri ne amaç doğrultusunda naklettikleri belirlenerek, ailenin erken dönem siyasî tarihleri açıklanmaya çalışılacaktır.

**Anahtar Sözcükler:** Selçuklular, Dukak, Selçuk.

\*Bu makale, Ömer ÇİFTÇİ tarafından Doç. Dr. Yunus Emre TANSÜ danışmanlığında 2024 yılında tamamlanan “Selçuklu Ailesinin Menşei ve Erken Dönem Siyasî Tarihleri (Dukak İle Selçuk Bey Dönemi)” başlıklı yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

\*\* Uzman, Gaziantep Üniversitesi, omerciftci99@icloud.com, ORCID: 0000-0002-8057-4615

\*\*\* Doç. Dr., Gaziantep Üniversitesi, ytansu@gmail.com, ORCID: 0000-0002-6183-5306

## FACTS OF THE EARLY POLITICAL HISTORY OF THE SELJUK FAMILY (DUKAK AND SELJUK PERIOD)

### ABSTRACT

After the resistance of Dukak, the first known member of the dynasty, against the Oguz Yabgu, the first movement in the Seljuk family, whose dream of establishing a state was formed, started with the migration of his son Selçuk to Jend. The political activities of these two names, who were the first members of the family, directly determined the future of the state. However, due to the inconsistencies between the sources that give information about the political activities of the family in the first period, different rumours about the activities of Dukak and his son Seljuk have been put forward, which has led to a confusion of information. Some historians took advantage of this gap and tried to convey the origin of the Seljuk family, when they converted to their religion and the political activities of Dukak and his son Seljuk with exaggerated and vague expressions. The first issues that attract our attention in this regard are the exaggerated rumours about Dukak and his son Selçuk in the *Malik-nāme*, which we assume to provide valuable information about their bilateral relations with the Oguz Yabgu State and the early periods of the family. In this study, we will try to explain the early political history of the Seljuk family by determining for what purpose the sources that give information about the early history of the Seljuk family conveyed the information they narrated.

**Keywords:** Seljuks, Dukak, Seljuk.

### 1. GİRİŞ

Türk-İslâm tarihinde büyük izler bırakmış Selçuklu ailesinin erken dönem tarihi, diğer Türk devletlerinde de olduğu gibi oldukça karmaşık bir durumdur. Bunun önemli bir sebebi, Türkistan'dan İslâm topraklarına göçlerinden önce ve sonra herhangi bir olayı kaleme almamış olmaları veya bunu ertelemiş olmalarıdır. Dolayısıyla hanedanlığın ilk ataları haklarında çağdaş sayılabilecek pek bir kaynağa sahip değiliz. Ancak Selçuk Bey'in torunu Tuğrul Bey gibi onların soyundan gelenler iktidara ve şöhrete kavuşunca çağdaş ve sonraki dönem yazarları tarafından kroniklere yazılmaya başlanmıştır. Yani asıl mesele burada Selçukluların ilk dönemlerinde tanınmamış olmalarından kaynaklı dönemin kroniklerinde çok sonradan zikredilmeye başlanmış olmalarıdır. Mesela XI. yüzyıl tarihçileri olan Ebü'l-Fazl Muhammed b. Hüseyin-i Beyhakî, Ebû Saîd Abdülhay b. ed-Dahhâk b. Mahmûd Gerdîzî ve *Târîh-i Sîstân* adlı eserin müellifi, Selçuklular'dan Horasan'a girdikleri tarihten itibaren bahsetmeye başlamışlardır (Ebü'l-Fazl Beyhakî, 1383, s. 288; Gerdîzî, 1363, s. 410; *Târîh-i Sîstân*, 1961, s. 241-242). Bu nedenle, Selçukluların erken dönem tarihi, tarihsel gerçekler olarak kabul edilmeden önce dikkatli bir inceleme gerektiren bir alan hâline dönüşmüştür.

İbrahim Kafesoğlu (Kafesoğlu, 1958, s. 118-127; 2014, s. 11-18), S. A. Hasan (Hasan, 1965, s. 195-208), D. K. Kouymjian (Kouymjian, 1969, s.

351-353), Zeki V. Togan (Togan, 1981, s. 182-192; 1982, s. 110-111), M. Altay Köymen (Köymen, 1957a, s. 97-108; 1957b, s. 1-107; 1958, s. 1-42; 2010, s. 1-17), Faruk Sümer (Sümer, 1958, s. 144-150; 1972, s. 65-75), Osman Turan (Turan, 2021, s. 54-85), Sergey G. Agacanov (Agacanov, 1969, s. 163-210; 2002, s. 243-270), C. Edmund Bosworth (Bosworth, 1967, s. 116-117; 1968, s. 16-18), Peter B. Golden (Golden, 1990, s. 354-357; 1992, s. 216-223), Sencer Divitçioğlu (Divitçioğlu, 2000, s. 50-67) ve Omid Safi (Safi, 2002, s. 585-594) gibi araştırmacılar tarafından bu konu daha genel nitelikli eserlerde defalarca ele alınmıştır. Ancak bütün bu araştırmalar neticesinde tam anlamıyla Selçukluların erken dönem siyasî tarihleri ile ilgili tatmin edici bir sonuca varıldığı söylenemez. Bu ciddi araştırmaların sonucunda doğru bir sonuca varılamamasının ana sebebi, Selçukluların erken dönem tarihi ile ilgili kaynakların çok az olması ve var olan kaynaklar arasındaki tutarsızlıklar ve kronolojik hatalardır. Bütün bunların temelinde ise Selçuklular'ın erken tarihlerinde göçebe bir topluluk konumunda iken çok sonradan yerleşik hayata geçerek yazı ile tanışıp tarihlerini yazmaya başlasalar da ilk dönemleri hakkında pek bilgiye sahip olamamaları yatmaktadır.

Selçukluların bilinen en eski atası olan Dukak ve oğlu Selçuk, yaşanan olayları kayda almayan yarı göçebe bir hükümdarın hizmetindeydiler. Bu durumda ailenin menşei meselesi hakkında nakledilen bilgilerin çok uzun yıllar sonra yazılmasına sebep olmuştur. Ailenin menşei hakkında bilgi veren en erken kaynaklardan birisi İbn Hassûl tarafından kaleme alınan *Kitâbü Tafzîli'l-Etrâk alâ Sâ'iri'l-Ecnâd* adlı eserdir. Sultan Tuğrul zamanında divan reisliği yapan bu zât, sultanın emri ile kaleme aldığı bu eserde ailenin menşei ile ilgili çok az da olsa birtakım bilgiler nakletmektedir. Ancak müellif bu eserini kaleme alırken ailenin tarihini tarafsız bir bakış açısıyla yazacağını belirtiyor olsa da bu düşüncesine sadık kalmayarak eserini abartılı söylemlerle doldurmuş bu da zikrettiği bilgilerin güvenilirliğini azaltmıştır. İbn Hassûl'un eseri dışında ailenin menşei hakkında değerli bilgiler verdiğini düşündüğümüz *Siretü'l-Melik Tuğrul Beg es-Selçukî*, *Uyûnü't-Tevârih*, *Tevârih-i Âl-i Selçuk*, *Fütûru Zamâni's-Sudûr* ve *Sudûru Zamâni'l-Fütûr*, *Meşâribü't-Tecârib fi't-Târîh* ve *Meliknâme* adlı eserlerin varlığını biliyor olsak da maalesef bu eserler günümüze ulaşmamıştır.

<sup>1</sup> Zikrettiğimiz bu eserlerden ailenin menşei hakkında belki de doğruya en yakın bilgileri verdiğini düşündüğümüz kaynak müellifi belli olmayan *Meliknâme* adlı eserdir.<sup>2</sup> *Meliknâme*'yi diğer eserlerden ayıran en önemli nokta, erken dönem Selçuklu tarihi hakkında bilgiler veren ve güvenilir kaynak olarak kabul ettiğimiz birçok tarihçi tarafından kullanılıp

<sup>1</sup> Günümüze ulaşmayan bu eserler hakkında geniş bilgi için bk. Ese, 2023, s. 50-85.

<sup>2</sup> *Meliknâme* günümüze ulaşmış bir eser değildir ancak ictibaslar yoluyla eserin varlığını bilmekteyiz. “*Kitâb-ı Meliknâme*’nin müellifi rivayet emiştir ki...” (Mîrhând, 1338, VI, s. 235)

isminin zikredilmiş olmasıdır. Eseri mühim kılan bir diğer özelliği ise Selçuklu ailesi hakkındaki bilgileri onları yakinen tanıyan İnanç Bey adında bir kişiden almış olmasıdır.<sup>3</sup> Müellifin İnanç Bey olarak zikrettiği bu kişinin, Selçuk Bey'in oğullarından biri olan Musa Yabgu olması yüksek ihtimaldir. Çünkü kimi kaynaklarda Musa Yabgu, İnanç ismi ile de zikredilmektedir.<sup>4</sup> Sultan Tuğrul dönemi ile başlayan tarih yazıcılığının zirve noktasını oluşturan *Meliknâme* adlı eser, çalışmamızda üzerinde sıkça durduğumuz eserlerden birisidir. *Meliknâme*'nin ailenin menşei açısından önemi şudur ki; Selçuklular'ın erken dönem tarihleri hakkında bilgi veren eserlerin hemen hemen hepsinin temel kaynağı bu eser olmuştur. Bundan dolayı *Meliknâme*'nin verdiği bilgilerin ne denli doğru olduğunu diğer kaynaklarla karşılaştırmak suretiyle belirlemek önemlidir.

## 2. Dukak Dönemi

Selçuklular, X. ve XI. yüzyıllarda Aral ve Hazar bozkırlarından güneyinden Mâverâünnehir ve Horasan'a göç eden Oğuz göçebelerinden doğmuş bir Türk-İslâm devletidir. 431'de (1040) yılında Gazneli Devleti'ne karşı kazandıkları Dandanakan Savaşı'ndan sonra tarih kitaplarında zikredilmeye başlanan Selçuklular'ın maalesef ilk dönemleri hakkında net bilgiler olmamakla beraber var olan bilgiler de karışıktır. Ailenin en üst şeceresinde hanedanlığa adını veren Selçuk Bey'in babası Dukak Bey hakkında, Orta Çağ'ın erken dönem kaynakları ile son dönem kaynakları farklı rivayetler barındırmaktadır. Bundan dolayı elimizde bulunan kaynakları azami ölçüde kullanmak mecburiyetiyle birlikte ailenin ilk dönem faaliyetleri hakkında bilgi sahibi olmak araştırmamız açısından önem arz etmektedir.

### 2.1. Dukak'ın İsim Meselesi

Dukak Bey'in hakkında aydınlatılması gereken ilk konu onun isim meselesidir. Ebû'l-Ferec, İbnü'l-Esîr, Kemâlüddîn İbnü'l-Adîm, Ali b. Zeyd el-Beyhakî ve Muslihuddîn Lârî bu ismi "Tukak" olarak kaydederken (Ebû'l-Ferec, 1945, I, s. 292; 1983, s. 314; İbnü'l-Esîr, 1863, IX, s. 322; İbnü'l-Adîm, 2011, s. 16; Beyhakî, 1938, s. 71; Muslihuddîn Lârî, 2014 s. 506), Mîrhând, Azîmî, İbn Hallikân, Hândmîr, Halîl b. Aybeg es-Safedî, Ebû'l-Fidâ, Zeynüddin İbnü'l-Verdî, Ebû'l-Mekârim el-Mekîn, Zehebî, Makrîzî, Bedreddin el-Aynî, İbn Fazlullâh el-Ömerî, Ebû'l-Velîd İbnü's-Şihne, Müneccimbaşı Ahmed b. Lütfullah, Ebû'l-Abbâs el-Karamanî, Bayatî Hasan b. Mahmûd ve Muhammed Hasan Han "Dukak" (دقاق) şeklinde (Mîrhând, 1338, IV, s. 235; Azîmî, 2006, metin, s. 16; İbn Hallikân, 1977, V, s. 63; Hândmîr, 1380, II, s. 479; 1317, s. 147; Safedî, 2000, II, s. 229; Ebû'l-Fidâ, 1997, I, s. 516; İbnü'l-Verdî, 1970, I, s. 522; Mekîn, 1625, s. 267;1657, fr.

<sup>3</sup> "Yaşlı ve yaşı çok ilerlemiş bir zat olan Emir İnanç Bey der ki..." (Ebû'l-Ferec, 1945, I, s. 292). Ayrıca bk. Barthold, 1990, s. 31.

<sup>4</sup> "İnanç b. Selçuk" (Mîrhând, 1338, VI, s. 246). Krş. Özgüdenli, 2019, s. 322.

trc., s. 276; Zehebî, 1984, XVIII, s. 106; Makrîzî, 1934, I, s. 30; Aynî, 1370, s. 10; el-Ömerî, 2010, XXVI, s. 231; İbnü's-Şihne, 1997, s. 189; Müneccimbaşı, 2017, I, metin, s. 1; Karamanî, 1992, II, s. 451; Bayatî Hasan, 1331, s. 36; Muhammed Hasan, 1363, I, s. 313), Sadruddîn el-Hüseynî, Ahmed b. Abdülvehhâb Nüveyrî ve Niğdeli Kadı Ahmed “Yakak” (بِقَاق) şeklinde (Hüseynî, 1933, s. 1; Nüveyrî, 2004, XXVI, s. 154; Kadı Ahmed, 2015, II, s. 347), Reşîdüddin Fazlullâh-ı Hemedânî, Zahirüddîn-i Nisâbü'rî, Fasîh-i Hâfî, Muhammed b. Ali er-Râvendî, Şebânkâreî, Muhammed b. el-Hüseynî el-Yezdî, Kadı Burhâneddîn-i Ânevî ve yazarı belli olmayan *Selçuknâme* adlı eserde “Lokmân” (لَقْمَان) olarak (Reşîdüddin, 1999, II/5, s. 5; Nisâbü'rî, 2004, s. 5; Fasîh-i Hâfî, 1341, II, s. 140; Râvendî, 1921, s. 87; Şebânkâreî, 1984, s. 96; Yezdî, 1909, s. 17; Köprülü, 1943, s. 475; *Târih-i Âl-i Selcûk*, 1378, s. 39), Ahmed b. Mahmûd “Dokak” (دَوَقَاق) (Ahmed b. Mahmûd, 1977, I, s. 1), Kadı Ahmed Gaffârî “Bukak” (بِقَاق) (Gaffârî, 1342, s. 106), İbn Tağrıberdî, “Dukmak” (دُقْمَاق) (İbn Tağrıberdî, 1936, V, s. 214), İbn Kesîr, “Boğak” (بَغَاق) (İbn Kesîr, 1991, XII, s. 48), Yazıcızâde Ali ve Hasan-ı Yezdî ise hem Dukak hem de Lokmân ismini beraber zikretmişlerdir (Yazıcızâde Ali, 2017, s. 30; Hasan-ı Yezdî, 1399, s. 42).

Tukak, Dukak/Dokak, Yakak/Yukak ve Lokmân şeklinde nakledilen bu ismin farklı şekillerde yazılmasının arkasında birtakım sebepler mevcuttur. Görünürde isimlerin farklı yazılışlarının sebebi ‘d’, ‘t’ ve ‘y’ (بِقَاق – بَقَاق – بَغَاق) harflerinden dolayıdır (Çakır, 2021, s. 89). İbn Tağrıberdî’nin naklettiği “Dukmak”, Ahmed b. Mahmûd’un zikrettiği “Dokak” ve Gaffârî’nin naklettiği “Bukak” lafzı harf hatasından ileri gelmektedir.<sup>5</sup> Dokak ve Dukak isimleri Arap alfabesinde aynı yazılmaktadır. Bundan dolayı Dokak ve Dukak lafzını aynı kabul etmekte bir beis yoktur. Bukak lafzına gelince, müellif ‘b’ ve ‘d’ (بِقَاق – دِقَاق) harflerini birbirine karıştırarak bu ismi böyle kaydetmiştir. Bukak ismine daha önce hiçbir kaynakta denk gelinemediğini düşünecek olursak müellifin harf hatası yaptığı kesinleşmiş olacaktır. İbn Kesîr’in “Boğak” şeklinde kaydettiği isim ise İbn Tağrıberdî, Ahmed b. Mahmûd ve Gaffârî’nin yaptığı gibi bir yazım yanlışından ibarettir. Ancak bu yazım yanlışının diğerlerine göre daha da ciddi bir hata olduğu aşîkârdır.

Yazıcızâde Ali ve Hasan-ı Yezdî’nin hem Dukak hem de Lokmân isimlerini beraber zikretmelerinin yüksek muhtemel sebebi, istifade ettikleri kaynaklarda bu iki isim ile de karşılaşmış olmalarıdır. Mesela Hasan-ı Yezdî, Yazıcızâde Ali’nin eserine atıf yaparak bu ismin Lokmân olduğunu söylemiştir. Daha sonra Selçuklular ile ilgili bilgilerin bir kısmının *Tevârih-i*

<sup>5</sup> Mehmed Neşrî, Kitâb-ı Cihân-nümâ adlı eserinde bu ismi “Dakak” (دَقَاق) şeklinde naklederek zikrettiğimiz müellifler gibi harf hatası yapmıştır. Bundan dolayı müellifin “Dakak” şeklinde naklettiği bu ismi “Dukak” şeklinde kabul etmemizde bir beis yoktur. bk. Neşrî, 1949, I, s. 22.

*Kıvâmî* adlı eserden aldığını zikrederek, bu ismin doğru yazılışının Dukak<sup>6</sup> şeklinde olduğunu nakletmektedir. Ancak ilerleyen bölümlerde bu ismin doğrusunun Dukak olduğunu söylese de Lokmân ismini kullanmaktan da geri durmamıştır (Hasan-ı Yezdî, 1399, s. 42). Ayrıca zikrettiğimiz bu müellifler, söz konusu eserlerini Selçuklu ailesinin var olduğu yüzyıllardan çok uzak bir zamanda kaleme almış olmaları, onların aile ile ilgili net bilgilere sahip olmadıklarını bundan dolayı istifade ettikleri kaynaklar arasında tam anlamıyla mukayese yapamadıklarını da göstermektedir.

Sadrüddîn el-Hüseynî ve Ahmed b. Abdülvehhâb Nüveyrî'nin zikrettiği Yakak lafzına gelirse, Hüseyinî bu ismin Türk dilinde “demir yay” anlamına geldiğini söylemiştir (Hüseyinî, 1933, s. 1). Ancak “demir yay” onun isminin manası değil gücünden ve cesaretinden dolayı ona verilmiş bir lakaptır (Hândmîr, 1317, s. 147; Ebû'l-Ferec, 1945, I, s. 292; Mîrhând, 1338, IV, s. 235). Nüveyrî ise Hüseyinî'den daha farklı bir hataya düşerek, Dukak ismini zikretmesine karşın onun manasının Yakak olduğunu kaydetmektedir (Nüveyrî, 2004, XXVI, s. 154). Güvenilir müelliflerden kabul ettiğimiz Hüseyinî ve Nüveyrî maalesef ki bu konuda titiz davranmamışlardır. Bu sebeple her iki müellifinde zikrettiği “Yakak” ismini doğru kabul etmek yanlış olur. Ayrıca Müneccimbaşî Ahmed b. Lütfullah, bu iki müellifin hatasının farkına vararak, ismin “Yakak” şeklinde yazılmasının yanlış olduğunu, doğrusunun “Dukak” olduğunu nakletmektedir (Müneccimbaşî, 2017, I, metin, s. 1).

Selçukluların erken dönem tarihleri hakkında değerli bilgiler sunduğunu düşündüğümüz *Meliknâme* adlı eserden yararlanan Ebû'l-Ferec, İbnü'l-Esîr ve Kemâlüddîn İbnü'l-Adîm bu ismi Tukak<sup>7</sup> şeklinde kaydederken, Mîrhând ise Dukak şeklinde nakletmektedir. Ebû'l-Ferec, İbnü'l-Esîr ve Kemâlüddîn İbnü'l-Adîm'in eserleri Arapça iken Mîrhând'ın eseri ise Farsçadır. Bu detay konunun açıklanması bakımından önemlidir. Çünkü *Meliknâme* Farsça olarak kaleme alınan bir eserdir. Ancak Arapça tercümesinin de olduğu bilinmektedir (Özaydın, 2000, s. 92-94). Arapçaya hâkim olan Ebû'l-Ferec, İbnü'l-Esîr ve Kemâlüddîn İbnü'l-Adîm, *Meliknâme*'nin Arapça nüshasından yararlanmış olmaları gerekmektedir. Dolayısıyla yüksek ihtimalle *Meliknâme*'nin Arapça tercümesinde oluşan bir yanlışlıktan dolayı zikrettiğimiz müellifler bu ismi Tukak şeklinde kaydetmişlerdir (Çakır, 2021, s. 90). Mîrhând ise diğer müelliflere nazaran

<sup>6</sup> Müellif Dukak yerine Bukak lafzını kullansa da bunun bir harf hatası olduğu aşîkârdır. Bundan dolayı Dukak lafzını kullanmayı uygun gördük.

<sup>7</sup> Bu adın eski Türkçede tug (tuğ) kelimesinden türemiş olma ihtimali bulunmaktadır (Turan, 2021, s. 55). Kâşgarlı Mahmud'un eserinde geçen ifadeye göre tuğ, büyük hükümdarlara verilen bir ünvandır (Tokuz tuğluğ han) (Kâşgarlı Mahmud, 1985, III, s. 127). Faruk Sümer, Kâşgarlı Mahmud'un eserine atıfla, bu lafzın manasını “tıkayan nesne, kapak” şeklinde izah etmektedir (Sümer, 1999, I, s. 15-16; Kâşgarlı Mahmud, 1985, III, s. 127).

Belh ve Herat gibi İran coğrafyasına yakın bir yerde ikamet etmiş ve öte yandan devrin ünlü âlimlerinden Ali Şîr Nevâî<sup>8</sup> ile yakın ilişkiler kurmuş olmasından dolayı, onun ilmi meclislerde bulunduğu kanısına varmaktayız. Bundan dolayı zikrettiğimiz bu durumlar onun Selçuklular ile ilgili kaynaklara doğrudan ulaşmasına büyük olanak sağlamıştır. Eserine baktığımızda Selçuklular hakkında çağdaş kaynaklara göre çok daha fazla ayrıntı bilgileri veriyor olması da onun doğru kaynaklara ulaştığının göstergesidir (Çakır, 2021, s. 90).

Selçuk Bey'in babasının ismini Dukak şeklinde kabul etmemize destek olacak iki ayrı konuya parantez açmamız gerekmektedir. Dukak ismi yalnızca Selçuk Bey'in babasının ismi olarak ailede zikredilmeyerek Suriye Selçukluları hükümdarı I. Tutuş'un oğlu ve daha sonra Dımaşk Selçuklu Melikliğini kuracak olan kişiye de Dukak ismi verilmiştir. Bu iki isim arasında hiçbir fark olmaması gerekmektedir ki Türk-İslâm devlet geleneklerinde de sıkça görüldüğü üzere kendilerinden önceki ataların ismi birçok kez kullanılmıştır. İbnü'l-Esîr ise bu konuda iki farklı isim zikrederek Selçuk Bey'in babasının ismini Tukak, Dımaşk Selçuklu Melikini ise Dukak şeklinde nakletmektedir (İbnü'l-Esîr, 1864, X, s. 257). Eyyûbî hanedanına mensup melik, tarihçi ve coğrafyacı olan Ebü'l-Fidâ *el-Muhtasar fî Târihi'l-Beşer* adlı eserini kaleme alırken 628 (1231) yılına kadar kaydettiği bilgileri, İbnü'l-Esîr'in *el-Kâmil fî t-Târih*'ini özetleyerek kitabına almıştır. Ebü'l-Fidâ'nın eserine baktığımızda Selçuklu ailesinin ilk dönemleri ile ilgili bilgileri İbnü'l-Esîr'den almış olmasına karşın o bu ismi Tukak değil Dukak şeklinde zikretmektedir (Ebü'l-Fidâ, 1997, I, s. 516). Yine aynı şekilde Selçuklular ile çağdaş bir dönemde yaşayan ve İbnü'l-Esîr'in eserinden istifade eden kıraat âlimi, Şâfiî fakih ve tarihçi olan Ebû Şâme el-Makdisî, *Kitâbü'r-Ravzateyn fî Ahbâri'd-Devleteyn* adlı eserine de Tukak ismini hiç zikretmeyerek Dımaşk Selçuklu Meliki için Dukak ismini nakletmektedir (Ebû Şâme, 1997, I, s. 93; Ayrıca bk. Süryânî Mihail, 1944, s. 50; İbn Asâkir, 1981, s. 19; İbn Vâsıl, 2010, II, s. 159). İkinci bir konu olarak yine lafzı Tukak şeklinde kaydeden müelliflerden olan Kemâlüddîn İbnü'l-Adîm, eserinin ilk başlarında Tukak şeklinde kaydettiği bu ismi daha sonraki ilerleyen bölümlerde *Meliknâme*'den atıf yaparak Dukak şeklinde düzeltmiştir (İbnü'l-Adîm, 2011, s. 16, 32). Ayrıca yine aynı müellif bu ismi Tukak şeklinde kaydettiği bölümde Selçukluların nesebi ile ilgili hiçbir kaynaktan denk gelinmeyen bir soy ağacı ileri sürmüştür ki bu da bize bu konuda titiz davranmadığını göstermektedir.<sup>9</sup> Sonuç olarak İbnü'l-Esîr'in bu ismi hem Tukak hem de Dukak şeklinde kaydetmiş olması ve kendisinden istifade eden tarihçilerin Dukak olarak

<sup>8</sup> Klasik Çağatay edebiyatının tesirleri Osmanlı edebiyatı sahasında da devam etmiş en büyük şairi; devlet adamıdır. Hayatı ve faaliyetleri hakkında geniş bilgi için bk. Kut, 1989, s. 449-453.

<sup>9</sup> "Selçuk'un ileri nesebi, Selçuk b. Dâvûd b. Eyyûb b. Dukak b. İlyâs b. Behrâm b. Yûsuf b. Azîz şeklinde de söylenir" (İbnü'l-Adîm, 2011, s. 16).

zikretmeleri, Kemâlüddîn İbnü'l-Adîm'in *Meliknâme* adlı esere atıf yaparak hatalarını düzeltmesi ve Mîrhând'ın Selçuklular hakkında verdiği detaylı bilgileri de göz önüne aldığımızda bu ismin Dukak şeklinde olduğu kesinleşmiş olacaktır.

Lokmân lafzına gelirse, İslâm literatüründe sıkça kullanılan bu isim, Selçuklu ailesinin en üst şeceresindeki kişiye atfedilerek ona İslâmî bir kimlik kazandırılmıştır. Lokmân ismini zikreden müelliflerden Anonim *Selçuknâme*'nin yazarı hariç, hiçbirinin Selçukluların İslâmiyet'e kimin zamanında ya da nasıl geçtikleri hakkında bir malumat vermemeleri ve Selçuklu ailesini dinî inançları yüksek ve takva sahibi kişiler olarak zikretmeleri, bu hususta dikkatimizi çeken konular olmuştur.<sup>10</sup> Bu iki tespitten çıkacak en iyi sonuç şudur ki; Selçukluların en üst şeceresindeki kişiyi Lokmân olarak zikreden müellifler, doğrudan olmasa da dolaylı yoldan ailedeki ilk Müslüman'ın Dukak olduğunu işaret etmeleridir. Müelliflerin Lokmân ismini vermelerindeki en temel amaç, Selçuklu ailesinin her ferdini İslâmiyet ile bağdaştırmak suretiyle ailenin soyunu İslâmî çerçevede yükseltmektir. Bu konunun daha iyi anlaşılabilmesi için Anonim *Selçuknâme*'nin müellifinin Dukak ve İslâmiyet adı altında verdiği malumatlara bakmakta yarar vardır. Müellif Dukak'tan bahsederken onun dindar, misafirperver, bilginleri seven, takvalı, güzel iş yapan, daima âlimlerle ve din büyükleriyle sohbet eden bir kişi olarak zikretmektedir. Müellif daha fazla ileriye giderek Dukak'ın evlendiği gece onun rüyasına Hz. Muhammed (S.A.V)'in geldiğini ve ondan olacak bir çocuğun İslâmiyet'i yücelteceği şeklinde bir olaydan bahsetmektedir (*Târîh-i Âl-i Selcûk*, 1378, s. 40). Müellifin Dukak için zikrettiği ahlaki değerlere baktığımızda onun Kur'an'da geçen Hz. Lokmân ile arasında ciddi bir benzerlik olduğu ortaya çıkmaktadır. Belki de müellifler Hz. Lokmân'ın ahlaki yönüne dayanarak ona İslâmî bir ad olarak bu ismi vermeyi tercih etmişlerdir. Aslında bu duruma Selçuklu hanedan üyelerinde sıkça denk gelmekteyiz. Mesela Kadı Ahmed Gaffârî, *Târîhi Cihân-ârâ* adlı eserinde Çağrı Bey'in künyesini "*Ebû Süleyman ve lakabı Câfer (Çağrı) Bey olan ve Tuğrul Bey'in ağabeyi olan Dâvud*" şeklinde vererek, onun asıl isminin Dâvud olduğuna işaret etmiştir. Yine aynı müellif Kirman Selçuklu Devleti'nin kurucusu olan Kavurd'un ismini de Ahmed olduğunu zikretmektedir (Gaffârî, 1342, s. 107).<sup>11</sup> Hanedan üyelerine bu tip İslâmî isimler verilmesi, genel olarak Selçuklu ailesinin ilk üyelerinde görünen bir durum olarak öne çıkmaktadır. Sonuç olarak Lokmân ismi, zikrettiğimiz müellifler tarafından ailenin en üst şeceresindeki kişiye İslâmî

<sup>10</sup> "Ordu ve askerleri muntazam; kuvvet ve şevketleri tamam, malları, mülkleri ve itibarları yerinde idi. Dindar ve uyanık kimselerdi" (Râvendî, 1921, s. 86). Ayrıca bk. Yazıcızâde Ali, 2017, s. 30.

<sup>11</sup> "Asıl adı Ahmet ve lakabı İmâdüddeve olan Kavurd b. Çağrı Bey..." (Gaffârî, 1342, s. 117). Ayrıca bk. Ebû'l-Ferec, 1945, II, s. 467.



bir kimlik kazandırmak için sonradan verilmiş bir isimden başka bir şey değildir.

### 2.3. Dukak'ın Ünvan Meselesi

Kaynaklar Dukak'ın ismini farklı şekillerde kaydetmesine rağmen savaşçı özellikleri ve cesareti sayesinde ona verilen “demir yaylı/temir yalığ” ünvanı hemen hemen aynı şekilde kaydedilmiştir (Hüseyinî, 1933, s. 1; Hândmîr, 1380, II, s. 479; 1317, s. 147; İbnü'l-Adîm, 2011, s. 16; Mîrhând, 1338, IV, s. 235; Gaffârî, 1342, s. 106; Ahmed b. Mahmûd, 1977, I, s. 1). Ancak İbnü'l-Esîr, Sadruddîn el-Hüseyinî, Kadî Ahmed Gaffârî, Ebü'l-Abbâs el-Karamanî ve Ahmed bin Mahmûd gibi müellifler, kendisine kuvvetinden ve askerî yeteneklerinden dolayı verilen bu ünvanı adının manası olduğunu zikrederek hataya düşmüşlerdir (İbnü'l-Esîr, 1863, IX, s. 332; Hüseyinî, 1933, s. 1; Gaffârî, 1342, s. 106; Karamanî, 1992, II, s. 451; Ahmed b. Mahmûd, 1977, I, s. 1).<sup>12</sup> Zikrettiğimiz müelliflerin hataya düştüklerini teyit etmek amacıyla *Meliknâme* eserinden yararlanan müelliflerin rivayetlerine bakmamız yerinde olacaktır.

Ebü'l-Ferec, Selçuklular ile ilgili bahsine başlarken *Meliknâme* eserini zikrederek, Dukak'a kuvveti yüzünden “temir yalığ” yani demir yay ünvanı verildiğini zikretmektedir.<sup>13</sup> Mîrhând'da Ebü'l-Ferec gibi *Meliknâme* eserini zikretmiş ve Türk kabilelerinin onu “temir yalığ/demir yay” şeklinde andığını nakletmektedir.<sup>14</sup> Kemâlüddîn İbnü'l-Adîm ise diğer iki müelliften farklı olarak Sultan Alparslan'ın biyografisini zikrettiği bölümde, “demir yaylı/temir yalığ” lafzının onun isminin manası olduğunu zikretse de eserin ilerleyen bölümlerinde *Meliknâme*'den atıf yaparak, bu lafzın onun ünvanı olduğunu zikretmektedir.<sup>15</sup> İbnü'l-Esîr'e gelirse, yukarıda da zikrettiğimiz gibi müellif bu lafzı onun isminin manası olduğunu zikretmesiyle düştüğü yanlışın yanı sıra “demir yaylı/temir yalığ” ünvanını da yanlış kaydetmektedir. Temür Yalığ/Demir Yaylı şeklinde yazılan bu ifade, Arapça kaynaklarda (القوس الحديد) “el-kavsü'l-hadîd” (İbnü'l-Adîm, 2011, s. 16; Karamanî, 1992, II, s. 451), Farsça kaynaklarda ise (سخت کمان) “sahtkemân”

<sup>12</sup> Müneccimbaşı Ahmed b. Lütfullah zikredilen müellifler gibi “demir yaylı/temir yalığ” lafzının onun isminin manası olduğunu zikretse de daha sonra Mîrhând'ın eserine atıf yaparak bunun onun lakabı olduğunu zikretmektedir. bk. Müneccimbaşı, 2018, I, metin, s. 1.

<sup>13</sup> “Bu adama kuvveti yüzünden Temür-yalığ, yani Demir yay adı verilmişti” (Ebü'l-Ferec, 1945, I, s. 292).

<sup>14</sup> “Kitâb-ı Meliknâme'nin müellifi rivâyet etmiştir ki Deşt-i Hazar Türkleri'nin kabileleri, Dukak'a temir yalığ yani saht kemân diyorlardı” (Mîrhând, 1338, IV, s. 235). Hândmîr, Mîrhând'ın eserinden atıf yaparak bu nakli doğrulamaktadır (Hândmîr, 1380, II, s. 479; 1317, s. 147).

<sup>15</sup> “Emîr Selçuk b. Dukak Hazar Türkleri'nin ileri gelenlerinden idi. Dukak, Temür-Yalığ, yani “kuvvetli yay” lakabı ile lâkaplanırdı” (İbnü'l-Adîm, 2011, s. 16, 32).

şeklinde nakledilmiştir (Hândmîr, 1380, II, s. 479). Ancak Orta Çağ'ın en güvenilir müverrihlerinden biri olan İbnü'l-Esîr, bu konuda titiz davranmayarak "el-kavsü'l-hadîd" (اقوس الحديد) yerine, "el-kavsü'l-cedîd" (القوس الجديد) yani "yeni yay" ifadesini kullanmıştır (İbnü'l-Esîr, 1863, IX, s. 332). Sadruddîn el-Hüseynî ve ondan nakille Ahmed bin Mahmûd ise Dukak'ın ismini farklı kaydetmelerine rağmen, ünvanı konusunda aynı fikirde olmuşlardır (Hüseynî, 1933, s. 1; Ahmed b. Mahmûd, 1977, I, s. 1). Her iki müellifin eserine baktığımız zaman *Selçuknâme* grubuna dahil olan eserler arasında görmekteyiz. Bu durumda bizlere müelliflerin neden böyle bir yol izledikleri hakkında birtakım fikirler vermektedir. Fikrimizce Selçuklular'ın en üst şeceresindeki kişinin ismini yüceltmek adına bu ünvanı onun adının manası olarak zikretmişlerdir. Bu durumun bir benzeri Ebü'l-Abbâs el-Karamanî'de de görülmektedir. Müellif, Selçuklular'ın en üst şeceresi hakkındaki bilgileri yine bir *Selçuknâme* grubuna dahil olan İmâdüddin el-İsfahânî'nin *Nusretü'l-Fetre* ve *Usretü'l-Katre* adlı eserinden aldığını zikretmektedir.<sup>16</sup> Sonuç olarak *Meliknâme* ve *Selçuknâme* bazlı eserleri karşılaştırdığımız zaman bu ifadenin ünvan olduğu daha kesin hâle gelmektedir. Ayrıca bu ünvana *Dede Korkut Hikâyeleri*'nde de denk görmekteyiz.<sup>17</sup> *Dede Korkut Hikâyeleri*'nde zikredilen kahramanların başarılarına göre onlara birtakım ünvanlar verildiğini bildiğimizden, aynı şekilde de Dukak'a gücünden, cesaretinden ve en sert yaylı okları dahi eli titremeden iyi atabildiğinden bu ünvanın ona verildiği anlaşılmaktadır.

#### 2.4. Dukak ve Oğuz Yabgu Devleti

Selçuklu ailesinin çıkış noktası olan Oğuz Yabgu Devleti X. yüzyılın sonlarında bağımsız bir şekilde hareket imkânı bulmuştu. Bu bağımsız hareketlenmeyi devlete kazandıran elbette cesur ve iş bilen askerlerden oluşan ordu idi. Her Türk devletinde olduğu gibi orduyu iyi tanıyan, cesur, savaşçı ve askerler tarafından saygı duyulan bir komutan olmuştur. Oğuz Yabgu Devleti'nde de bu özelliklerin sahibi Selçuklu ailesinin bilinen ilk üyesi olan Dukak'a aittir. Dukak Oğuz Yabgu Devleti'nde savaşçı ve cesur özellikleri ile ön plana çıkmış serasker yani ordu komutanı olarak bilinen sübaşı<sup>18</sup> idi. Dukak ile ilgi bilgilerin en genişine Mîrhând'ın, *Ravzatü's-Safâ* ve Ahmed b.

<sup>16</sup> Ebü'l-Abbâs el-Karamanî, İmâdüddin el-İsfahânî'nin ismini zikretse de eser ismi olarak Nusretü'l-Fetre'nin Bündârî tarafından Zübdetü'n-Nusra ve Nuhbetü'l-Usra adıyla muhtasarı yapılan eseri zikretmektedir "İmam İmâdüddin, "Zübdetü'n-Nusra ve Nuhbetü'l-Usra" adlı tarihinde şöyle demiştir..." (Karamanî, 1992, II, s. 451).

<sup>17</sup> "Amid ile Mardin kalesini tepip yıkan, demir yaylı Kıpçak Melik..." (*Dede Korkut Hikâyeleri*, 2006, s. 130).

<sup>18</sup> Eski Türk devletlerinde bu isim sübaşı (سو باشى) olarak kullanılırken, Osmanlı Devleti'nden sonra bu isim subaşı (صوباشى) olarak kullanılmıştır (Yûsuf Has Hâcib, 2019, s. 197, 325, 331; Kâşgarlı Mahmud, 1985, III, s. 292; İlgürel, 2009, s. 447-448). Çalışmamızda bu ismin Selçuk Devleti zamanındaki versiyonunu kullanmayı tercih ettik.

Mahmûd'un *Selçuknâme* adlı eserlerinde denk gelmekteyiz. Bu müelliflerin yanı sıra İbnü'l-Esîr, Sadruddîn el-Hüseynî, Ahmed b. Abdülvehhâb Nüveyrî, İbn Hassûl, Müneccimbaşı Ahmed b. Lütfullah ve Hasan-ı Yezdî gibi tarihçilerde Dukak hakkında birtakım malumatlar vermişlerdir.

Mîrhând, Dukak'ı devlet işlerinden anlayan, yiğit ve cesaretli bir kimse olarak zikretmektedir. İbnü'l-Esîr'de Mîrhând gibi aynı ifadeleri kullanarak Dukak'ın Türkler arasındaki yerini ortaya koymuştur (Mîrhând, 1338, IV, s. 235; İbnü'l-Esîr, 1863, IX, s. 322. Ayrıca bk. Hüseyinî, 1933, s. 1; Ebû'l-Ferec, 1945, I, s. 292; Hasan-ı Yezdî, 1399, s. 42; el-Ömerî, 2010, XXVI, s. 231; İbnü's-Şihne, 1997, s. 189). Kaynakların ifadelerinden de anlaşılacağı üzere Dukak, bulunduğu sübaşılık konumu ya da karakteristik özellikleri sayesinde Oğuz Yabgu Devleti içerisinde hatırı sayılır bir kişi olarak kabul görmektedir (Çakır, 2021, s. 93-94). Dukak'ın saygınlığı halk arasında olduğu kadar, Oğuz Yabgu Devleti'nin yönetici sınıfı arasında da oldukça yüksekti. Sadruddîn el-Hüseynî ve Ahmed b. Mahmûd, Yabgu'nun devlet işlerini tanzim etme görevini Dukak'a bıraktığını ifade ederken, Mîrhând da Yabgu'nun halkla ilgili önemli meselelerde Dukak'a danışmadan karar almadığını belirtmektedir (Hüseyinî, 1933, s. 1; Ahmed b. Mahmûd, 1977, I, s. 1; Mîrhând, 1338, IV, s. 235). Bu ifadeler Dukak'ın yönetici sınıfı içerisinde nasıl bir dereceye sahip olduğunu da göstermektedir. Oğuz Yabgu Devleti'nin siyasî işleyişi hakkında elimizde net bilgiler olmadığından vezirlik gibi bir makamın olabileceğini söylemek söz konusu değildir. İbn Fadlân'ın ifadesine göre Oğuz Yabgu Devleti'nde yönetici sınıfının ikincisi külarkin (İbn Fadlân, 1987, s. 101) makamı bu dönemde önemini yitirmiş ve Dukak ile birlikte sübaşılık makamı daha ön plana çıkmıştır. Bundan dolayı Dukak'ın, Yabgu'dan sonra devlet işlerinde iki numaralı adam olarak ön plana çıktığını söylemek yanlış olmayacaktır (Çakır, 2021, s. 97).

Dukak hakkında kaynakların verdiği ilk rivayetler onun Yabgu ile olan mücadelesi ile ilgidir. İbnü'l-Esîr, Sadruddîn el-Hüseynî, Nüveyrî ve Ahmed b. Mahmûd, Dukak ile Oğuz Yabgusu arasındaki bu güvenilir ve sıkı ilişkinin Yabgu'nun İslâm topraklarına yapmayı planladığı sefer isteği yüzünden bozulduğunu zikretmektedirler (İbnü'l-Esîr, 1863, IX, s. 322; Hüseyinî, 1933, s. 1; Ahmed b. Mahmûd, 1977, I, s. 1). Mîrhând ise zikrettiğimiz müelliflerden farklı olarak, Yabgu'nun Türk taifesi üzerine sefer yapmayı istemesi şeklinde açıklamaktadır (Mîrhând, 1338, IV, s. 235). Kanımızca müelliflerin Dukak ve Oğuz Yabgusu arasındaki dostluğun bitmesine sebep olarak zikrettikleri bu iki durum hatalıdır. Nedenine gelmeden önce Ahmed b. Mahmûd'un Dukak ve Yabgu mücadelesi hakkında verdiği malumata bakmakta yarar vardır.

Ahmed b. Mahmûd, Oğuz Yabgusunu tanımlarken, "*Eski zamanlarda Hitâ ve Çin'de bir şâh ve Türkler içinde bir padişah vardı. Kötü huylu ve adı Yabgu idi*" demektedir. Bu nakli değerlendirmeden şunu önce belirtmemiz

gerekir ki Ahmed b. Mahmûd, eserini diğer müelliflere nazaran daha geç dönemlerde kaleme almıştır. Ayrıca müellif, eserini içerik olarak İslâmî motifler ile zenginleştirerek Selçuklular'ın itibarını İslâm coğrafyasında yükseltmeyi amaç edinmiştir. Bundan dolayı Dukak ve Oğuz Yabgusu mücadelesinde, Yabgu karşıtı bir taraf sergilemesini doğal karşılamamız gerekmektedir. Fakat Dukak ve Oğuz Yabgusu mücadelesi hakkında verdiği bilgilerin genişliği bakımından araştırmamız için önem arz ettiği için bu kaynağa başvurma mecburiyeti taşımaktayız (Çakır, 2021, s. 93).

Ahmed b. Mahmûd, Dukak'ın gayet akıllı, tedbirli ve pehlivanlıkta usta olduğunu ve halk tarafından çok sevildiğini zikretmesinin yanı sıra Yabgu'nun da devlet işlerini ona bıraktığını kaydetmektedir.<sup>19</sup> Eserin ilerleyen bölümlerinde Yabgu'nun İslâm ülkelerini istila etmek için hazırlık yaptığını ve bundan dolayı da Yabgu'yu dinsizlikle suçlayarak onu Allah'ın birliğini bozmaya çalışan bir kafir olarak tanımlamaktadır. Diğer müelliflerin nakillerinden farklı olarak müverrihin ifadesine göre Yabgu, İslâm ülkelerine sefer düzenleme planını Dukak ile istişare etmiştir. İstişare ettikleri sırada her ne olduysa Dukak, İslâm dini ile şereflenmiş ve Yabgu'nun bu planına karşı çıkmıştır. Dukak ısrarcı bir tavırla Yabgu'yu kararından vazgeçirmeye çalışmış olsa da Yabgu onu dinlemeyerek planını devreye sokmuştur. Bu durum üzerine Dukak, Yabgu'nun karşısına çıkarak onu durdurmak suretiyle bir tokat attığını söyleyerek bu yarı efsanevi hikâyeyi aksettirmiştir (Ahmed b. Mahmûd, 1977, I, s. 2).

Ahmed b. Mahmûd'un verdiği malumatlardan yapılacak ilk çıkarım, Dukak'ın İslâmiyet'i kabul ettiği sonucudur. İkinci husus şudur ki müellif, Selçuklu ailesinin en üst şeceresindeki kişiyi o kadar fazla İslâmî değerlerle ilişkilendirmiş ki Dukak ve Oğuz Yabgusu arasındaki mücadeleyi efsanevi anlatıma sokarak tarihi gerçekliklerden uzaklaştırmıştır. Bundan dolayı müellifin “İslâm ülkelerine” şeklinde kullandığı tabirin doğruluğu kabul edilebilir değildir. Yukarıda da zikrettiğimiz gibi müellifin temel amacı, Dukak ve Oğuz Yabgusu mücadelesini anlatmaktan çok Selçuklu ailesinin en üst şeceresindeki kişinin dahi İslâm dini ile iç içe olduğunu ve bu yolda mücadele ettiğini kanıtlama çabasıdır.

Yabgu'nun İslâm ülkelerine sefer düzenlemesi şeklinde izah eden diğer müellifler, İbnü'l-Esîr ve Sadrüddîn el-Hüseynî'dir. Bu müellifler eserlerinde açık bir şekilde Selçuklu ailesinde İslâmiyet'i ilk kabul eden kişi

<sup>19</sup> “O padişahın bir ser-askerî var idi, pehlivanlıkta şöhreti her tarafa yayılmış olup, adı Dukak idi. Dukak demek Türkçede “demirden yay” demektir. O gayet bahadır ve güç işlere kadir olup, pehlivanlardan ona galip olur ve üstün gelir kimse olmadığı için Dukak derlerdi. Bu Emîr Dukak gayet akıllı ve tedbir ve reyinde kâmil, sözü geçen ve fikrinde doğru kimse idi. O sebepten Yabgu işlerin idaresini Dukak'ın eline vermiş...” (Ahmed b. Mahmûd, 1977, I, s. 1; Ayrıca bk. Çakır, 2021, s. 93).

olarak Selçuk Bey'i işaret etmişlerdir.<sup>20</sup> Ancak bu nakillerine ters düşerek Dukak'ın İslâm diyarlarına yapılacak sefere karşı çıktığını söyleyerek sanki onu İslâm dininin bir koruyucusu olarak tanımlamaktadırlar. Oğuz Yabgu Devleti içinde yoğun bir Müslüman nüfusunun olduğu bir gerçektir (Birûnî, 1955, II, s. 575; Mesûdî, 1861, I, s. 212; İbn Havkal, 1992, s. 419). Ancak bu Müslüman gruplar devletin himayesi içerisinde yaşamakta olup, herhangi bir isyana kalkıştıkları kaynaklarda geçmemektedir. Ola ki devletin sınırları dışındaki İslâm devletlerine karşı bir sefer olsa dahi, dönemin İslâm devletleri oldukça güçlü ve kalabalık ordulara sahip olduğu için Yabgu'nun böyle bir mücadeleye girişi intihar olurdu. Ayrıca Dukak'ın İslâmiyet ile hiçbir ilgisi yokken Yabgu'ya bundan dolayı karşı çıkarak kendi geleceğini tehlikeye atacağını kabul etmek de yanlış olur (Çakır, 2021, s. 94 vd.).

Dukak ve Oğuz Yabgusu arasındaki mücadelenin sebebini İslâm ülkelerine yapılacak sefer olarak zikreden bir diğer müellif ise Ahmed b. Abdülvehhâb Nüveyrî'dir (Nüveyrî, 2004, XXVI, s. 154). Müellif, Selçuklular ile ilgili bölümlerde bilgi verirken İbnü'l-Esîr'in eserinden fazlasıyla istifade etmiştir.<sup>21</sup> Güvenilir müelliflerden biri olarak kabul ettiğimiz Nüveyrî, maalesef Selçuklu ailesinin en üst şeceresindeki kişi hakkında verdiği bilgilerde pek de titiz davranmamıştır. Örnek vermek gerekirse yukarıda da zikrettiğimiz gibi Dukak isminin manası olarak Yakak lafzını zikretmesinin yanı sıra muhtemelen İbnü'l-Esîr'in eserine dayanarak Dukak'ın "demir yaylı" ünvanını "el-kavsü'l-hadîd" yerine "el-kavsü'l-cedîd" şeklinde zikretmektedir. Bu ciddi hatalarının yanı sıra İbnü'l-Esîr'den fazlasıyla atıf yapmasına rağmen, ondan farklı olarak Dukak'ı ailede İslâmiyet'i kabul eden ilk kişi olarak göstermektedir (Nüveyrî, 2004, XXVI, s. 154). Eserinin ilerleyen bölümlerinde de Selçuk Bey ve ondan sonra gelen padişahları İslâm dininin bir koruyucusu şeklinde zikretmiştir ki bu da bize neden Dukak ve Oğuz Yabgusu arasındaki mücadelenin sebebini İslâm ülkelerine yapılacak sefer olarak zikretmesini açıklamaktadır.

Dukak ve Oğuz Yabgusu arasındaki mücadele hakkında en detaylı bilgi veren müelliflerden biri olan Mîrhând, bu çatışmanın sebebini Yabgu'nun bir Türk taifesi üzerine yapacağı sefer olarak açıklamaktadır. (Mîrhând, 1338, IV, s. 235). Ancak, X. yüzyıllarda Oğuz Yabgu Devleti içerisindeki Türk grupları arasında herhangi bir aidat duygusu söz konusu

<sup>20</sup> "Selçuk bütün adamlarını ve kendine itaat edenleri yanına alıp "darü'l-harb" den İslâm ülkelerine gitti, iman etme mutluluğuna erdi ve Müslümanlarla komşu olmak bahtiyarlığına kavuştu" (İbnü'l-Esîr, 1863, IX, s. 322). "Selçuk atına bindi ve askerleriyle İslâm diyarına yollandı ve Hanefî dinine girmek suretiyle mesut oldu" (Hüseynî, 1933, s. 2).

<sup>21</sup> "İbnü'l-Esîr dedi ki..." (Nüveyrî, 2004, XXVI, s. 155). Ayrıca bk. Öz, 2007, s. 304-306.

değildi.<sup>22</sup> Bu durumu İbn Fadlân'ın verdiği bilgilerden istidlal etmek mümkündür. İbn Fadlân, dönemin Oğuz Türkleri hakkında itaat ve biat kültürünün tam anlamıyla olmadığını aktarmıştır. Bu hususta “*Bazen bir konuda ittifak edip o işi yapmaya karar verirler. İçlerinden en değersiz biri gelir ve bu ittifakı bozabilir*” demektedir (İbn Fadlân, 1987, s. 91; Çakır, 2021, s. 94). İbn Fadlân'ın bu malumatından da anlaşılacağı üzere birlik ve beraberliğin tam anlamıyla sağlanamadığı bir dönemde Dukak'ın ölebileceği ihtimalini de göze alarak, sırf sıradan bir Türk taifesi üzerine yapılacak bir sefer için Yabgu'nun karşısına çıkacağını düşünmek pek akla yatan bir durum değildir. Eğer Mîrhând'ın nakline sadık kalarak bu mücadelenin sebebini bir Türk grubunun üzerine yapılacak bir sefer olarak kabul edecek olsak dahi, bu Türk zümresinin sıradan kişiler olmaması gerekmektedir. Düşük bir ihtimalde olsa, Yabgu çok güçlü bir durumda olan Dukak'ın gücünü kırmak adına kendi aşiretinden ya da ona bağlılığını bildiren bir Türk grubuna saldırmış olma olasılığı vardır. Çünkü Yabgu çıktığı bu seferde Dukak'a hiçbir şekilde haber vermemiş ve kendi başına hareket etmiştir. Ancak müelliflerin aktardıklarına göre Yabgu devlet işlerinin tanzimini Dukak'a bırakmıştı ve ona danışmadan hareket etmezdi (İbnü'l-Esîr, 1863, IX, s. 322; Hüseyinî, 1933, s. 1; Mîrhând, 1338, IV, s. 235). Anlaşılacağı üzere bu Türk grubunun birtakım sıradan kişiler olmaktan öte Dukak'a çok yakın kişiler olma ihtimali vardır. Fakat söz konusu grup gerek Türk taifesi olsun gerekse de İslâm ahalisinden birileri olsun, bizce bu mücadelenin temel sebebi tamamen Dukak ve Yabgu arasındaki otorite mücadelesinden ileri gelmektedir (Çakır, 2021, s. 94). Bu durumu teyit etmek maksadıyla Dukak ve Yabgu arasındaki mücadelenin nasıl cereyan ettiğine bakmak faydalı olacaktır.

Dukak ve Yabgu arasında cereyan eden önce sözlü daha sonra fiziki mücadele hakkında kaynaklar farklı rivayetler zikretmektedir. Mîrhând, Dukak'ın Türk taifesi üzerine sefer yapılacağı haberini alınca, Yabgu'nun karşısına çıkarak ona ağır ithamlarda bulunduğunu, bu sözler karşısında da Yabgu'nun bir kılıç darbesi ile Dukak'ı yaraladığını, akabinde Dukak'ın aldığı darbeye karşılık gürz ile Yabgu'ya vurup onu atından düşürdüğünü söylemektedir (Mîrhând, 1338, IV, s. 235). Ahmed b. Mahmûd, Yabgu'nun kararından vazgeçmediğini, bunun üzerine Dukak'ın onun karşısına çıkarak ona tokat attığını aktarmaktadır. Yabgu'nun yanındaki adamlarında bu darbeden sonra Dukak'ın etrafını sardığını ancak birkaçını yaralayarak kurtulup kaçtığını zikretmektedir (Ahmed b. Mahmûd, 1977, I, s. 2). İbnü'l-Esîr, Dukak ile Yabgu arasında önce sözlü bir münakaşanın yaşandığını, daha sonra bu münakaşanın kavgaya dönüşerek Dukak'ın Yabgu'ya tokat atarak

<sup>22</sup> Yakubî, Kitâbü'l-Büldân adlı eserinde Türkler'in sürekli kendi aralarında savaş hâlinde olduklarını zikretmektedir (Yakubî, 1892, s. 295). Mesûdî ise Yakubî'nin zikrini destekler nitelikte, Balkanlara göç eden bir kısım Türk gruplarının göç sebeplerini aralarında yaptıkları savaşlar yüzünden olduğunu ifade etmektedir (Mesûdî, 1894, s. 181).

başını yaraladığını nakletmektedir (İbnü'l-Esîr, 1863, IX, s. 322; Müneccimbaşı, 2017, I, metin, s. 1). Sadruddîn el-Hüseynî, Dukak'ın Yabgu'ya tokat atarak onu yaraladığını ve Yabgu'nun bu durum karşısında adamlarından Dukak'ı tutuklamasını emrettiğini zikretmektedir (Hüseynî, 1933, s. 1; Çakır, 2021, s. 95-96). İbn Hassûl ise diğer müelliflerinden farklı olarak bu rivayeti Selçuk Bey'e ithaf etmiş ve hataya düşmüştür (İbn Hassûl, 1940, s. 49-50). İbn Hassûl eserini kaleme alırken amacının zaten çevre devletlere karşı Selçuk ailesini güçlü göstermekti. Bundan dolayı Dukak'a nispet edilen bu rivayeti Selçuk Bey'e atfetmesi doğal karşılanmalıdır.

Zikrettiğimiz müelliflerin Dukak ve Yabgu hakkında kaydettikleri bu olaylar silsilesinin kaynağı, *Meliknâme* adlı eserdir. Bundan dolayı, zikredilen hikâyenin abartılı bir şekilde anlatılması ve sadece Dukak'ın güçlü gösterilmesi nedeniyle bu naklin yarı efsanevi bir hikâyeye dönüştüğü görülmektedir. Bu sebeple, Dukak ve Yabgu arasındaki sözlü ve fiziki olayların detayına girmeyip daha sonra meydana gelen olayları aktarmak ve bu hususta bir çıkarım yapmak daha uygun olacaktır.

İbnü'l-Esîr, meydana gelen olay sonrasında Dukak tarafında bulunan kişilerin onu koruyup zarar gelmesini önlediklerini zikretmektedir. Anlaşılan Yabgu'ya karşı çıkan tek kişi Dukak olmamış, onu oradan kurtaracak kadar kalabalık ve cesur ordu ileri gelenleri de bu kalkışmaya katılmıştır. Bu silsileler zincirinin Yabgu'nun aldığı sefer kararı ile bir anda meydana geldiğini söylemek oldukça zordur. Bu olayın bu denli büyümesinin sebebi, Dukak ve yandaşlarının çok önceden Yabgu'ya karşı bir taraf tutunmaya başladıklarını ve bu fırsattan yararlanarak taraflarını belli ettiklerini göstermektedir. Bundan dolayı mesele sadece Yabgu'nun bir sefer düzenlemesinden ibaret olmayıp, Yabgu'ya karşı Dukak ve yandaşlarının bir güç gösterisi niteliğindedir (Çakır, 2021, s. 96). Ahmed b. Mahmûd'un *Selçuknâme* adlı eserinde geçen bir bölüm bu durumu destekler niteliktedir. Müellif sözlü ve fiziki münakaşadan sonra Dukak'ın bölgeden uzaklaşarak yandaşlarının yanına geldiğini zikretmiş ve yandaşları ona hitaben, “*Cümlemizin fikri senin fikrine mutabık ve hepimiz sana uygunuz. Emrin geçerli ve hükmün bedenimizde kan gibi sâridir. Sen buyur biz edelim, nereye gidelim?*” demişlerdir (Ahmed b. Mahmûd, 1977, I, s. 2).

Mîrhând, meydana gelen olaydan sonra *Meliknâme*'den atıf yaparak bu işin devlet büyüklerinin önünde konuşulup karara bağlanacağını aktarmaktadır. Daha sonra Dukak, topluluğa karşı, “*Benim suçum, Yabgu'nun çirkin davranışından daha büyük değildir. Çünkü o, Türk halklarına ve mülkün meşhûrlarına zarar veriyordu, ben ona mâni oldum. Onu, en azından memleketin harap olmasına ve saltanatın zeval bulmasına sebep olacak bir zulümden alıkoydum. Fakat nasihatimin karşılığında kılıç gördüm*” diyerek

kendini savunmuştur (Mîrhând, 1338, IV, s. 236; trk. trc., 2018, s. 13).<sup>23</sup> Dukak'ın bu savunmasından sonra devlet yönetimine yakın adamların ricalarıyla da Yabgu sakinleşmiş ve Dukak ile Yabgu arasında sulh meydana gelmiştir. Müellif daha sonra bir eğlence tertip edildiğini ve ordunun ileri gelenlerinin Dukak'ı baş göz ederek eğlence yerine getirdiklerini zikretmektedir (Mîrhând, 1338, IV, s. 236; Çakır, 2021, s. 96).

Mîrhând'ın verdiği geniş bilgilerden de anlaşılacağı üzere Yabgu'nun itibar ettiği ve meclisinde yer verdiği devlet ileri gelenlerinin Yabgu yanlısı bir tavır sergilemeleri gerekirken, Dukak'ın bu kalkışma hareketini görmezden gelmişler ve onun affedilmesini sağlayarak eski pozisyonunu korumaya çalışmışlardır. Burada dikkatimizi çeken en önemli husus şudur ki Türk devlet geleneklerine göre hükümdara karşı yapılan kalkışmanın ya ölüm ya da sürgün ile sonuçlanmasına rağmen tam tersi bir durum olarak Dukak'ın affedilmesinin yanı sıra eski makamının ona neden verildiğidir. Soruya verilebilecek en güzel izah, devlet ileri gelenlerinin Dukak'ın gücü ve azametinden etkilenmiş olmalarının yanı sıra Yabgu'yu yerinden etmek isteyen devlet ileri gelenlerinin, Yabgu'ya karşı güçlü bir ittifak oluşturmak amacıyla Dukak'ı karşılarına almak yerine yanlarına çekmek istemelerinden kaynaklanmaktadır. Görülüyor ki devlet ileri gelenleri Yabgu'dan pek de hoşnut değillerdir. Dukak'ın ağır bir ceza almaması veya öldürülmemesi için Yabgu'ya karşı ellerinden gelenin fazlasını yapmış olmaları da buna delildir. Ancak devlet ileri gelenleri ve Dukak arasındaki sözlü ya da kâğıt üzerinde olmayan bu ittifakın en başından yapıldığını söylemek oldukça zordur. Çünkü Dukak, Yabgu'ya karşı gösterdiği bu mukavemeti devlet ileri gelenlerinden hiçbir destek almadan tek başına yapmıştır. Dukak'ın devlet içerisinde nasıl bir saygınlığa ve güce sahip olduğu ortadadır. Bu güç ve azamet karşısında devlet ileri gelenlerinin elbette onun zarar görmemesi için elinden geleni yapmaları beklenirdi. Ayrıca Dukak zaten var olan şöhreti bu olay sonrasında daha fazla artmış ve saygınlığı en üst seviyeye çıkmıştır. Anlaşılan Yabgu, Dukak karşısında geride kalmış ve sadece bir yönetici olarak anılmıştır. Zaten Dukak'ın kendisine karşı bu hareketi cezasız bırakması onun zayıf bir yönetici olduğunun da delilidir (Çakır, 2021, s. 96-97).

Kaynakların verdiği malumatlarla Dukak ile ilgili verebileceğimiz mülahazalar bunlarla sınırlıdır.<sup>24</sup> Selçuklu Devleti'nin kuruluş safhasında etkili bir rol almamış olsa da yönetici sınıfına karşı koyduğu cesurca tavır,

<sup>23</sup> “Benim muradım padişahın devletinin ve saltanatının devamıdır. Bu ettiğim iş ve küstâhâne hareket padişahı sakındığımdandır” (Ahmed b. Mahmûd, 1977, I, s. 3).

<sup>24</sup> Araştırmacı tarihçi Yılmaz Öztuna, Büyük Türkiye Tarihi adlı çalışmasında Dukak'ın 903 yılında öldürüldüğü şeklinde bir iddia ortaya atmaktadır (Öztuna, 1983, I, s. 371). Ancak Dukak'ın tam olarak hangi tarihte ya da nasıl öldüğü hakkında kaynaklarda bir bilgi şu ana kadar tespit edilememiştir.



kendisinin soyundan gelecek kişilerin büyük bir devlet kuracaklarına delalet etmiştir.

### 3. Selçuk Bey Dönemi

Selçuklu ailesinin ikinci üyesi olan ve hanedanlığına adını veren Selçuk Bey hakkında, babası Dukak'da olduğu gibi kaynaklarda karışık ve yetersiz bilgiler mevcuttur. Selçuklular'ın devletlerini kurdukları ve bölgede güçlü bir konuma geldikleri tarihten hemen hemen bir asır sonra zikredilen bu rivayetlerin, zamanla efsanevi bir hâl alması sebebiyle Selçuk Bey dönemi ile ilgili bilgiler daha karışık bir duruma gelmiştir. Bundan dolayı kaynakların verdiği malumatları birbirleriyle yeniden karşılaştırmak suretiyle bu dönemi aydınlatmak elzemdir.

Kaç çocuğa sahip olduğu hakkında kaynaklarda herhangi bir malumata sahip olmadığımız Dukak, vefatından sonra yalnızca Selçuk adında bir oğlunu geride bırakmıştır. Çocuklarının sayısı hakkında herhangi bir bilgiye sahip olmasak da Dukak oğlu Selçuk dünyaya geldiği zaman bu duruma çok sevinmiş ve onu her zaman yanında tutarak özenle yetiştirmiştir. Dukak'ın elinin altında büyüyen Selçuk, babası vefat ettikten sonra cesareti, bilgeliyi ve saygılı tavırları sayesinde devlet ileri gelenlerinin dikkatini çekmiştir. Bu özellikleri sayesinde Oğuz Yabgusu, babası Dukak'ın hayatta iken sahip olduğu sübaşı makamına bu kez de oğlu Selçuk'u tahsis ederek onu devlet içerisinde önemli bir makama oturtmuştur (Mîrhând, 1338, IV, s. 236; İbnü'l-Esîr, 1863, IX, s. 322; Hüseyinî, 1933, s. 2; Ahmed b. Mahmûd, 1977, I, s. 3; İbn Kesîr, 1991, XII, s. 48; Mekîn, 1625, s. 267; 1657, fr. trc., s. 276; Hândmîr, 1380, II, s. 479; Sâhibî, 1313, s. 259; İbnü't-Tiktakâ, 1860, s. 338; Hasan-ı Yezdî, 1399, s. 42). Ancak Yabgu'nun yaptığı bu hareket Dukak ve Oğuz Yabgusu mücadelesi çerçevesinden bakıldığı zaman pek de mantıklı gelen bir durum değildir. Çünkü Oğuz Yabgusu, Dukak tarafından ağır bir saldırıya uğramış hatta bu durum karşılığında intikamını dahi alamadığı gibi, Dukak'ın itibarını yükseltmesine vesile olmuştur. Bundan dolayı Dukak'ın mücadele ettiği Oğuz Yabgusu ile oğlu Selçuk'u sübaşı makamına getiren Yabgu'nun aynı kişileri olması mümkün değildir. Bundan dolayı kendisinin otoritesine ve boy beylerinin karşısındaki itibarına balta vurmuş bir kişinin oğlunu, Yabgu'nun sübaşı makamına getirebileceğini düşünmek yersiz bir varsayımdır. Selçuk'u sübaşı yapan bu yönetici, babası Dukak'ın mücadele ettiği Yabgu'nun yönetiminde bulunan ve Dukak'ı Yabgu karşısında korumaya çalışan boy reislerinden birisi olması yüksek ihtimaldir. Çünkü o mücadele safhasında Yabgu'yu korumak yerine Dukak'ı korumuşlar hatta daha da ileri giderek onun elinde bulundurduğu makamda tutmaya başarmışlardır (Çakır, 2021, s. 96-97).

Ebû'l-Ferec ve Mîrhând'ın kayıtlarında geçen bazı kısımlar, Yabgu'nun Selçuk zamanında değişmiş olabileceği hususundaki düşüncelerimizi desteklemektedir. Ebû'l-Ferec, Oğuz Yabgusu'nun Selçuk'u

çok sevdiğini ve bundan dolayı onu sarayında yetiştirdiğini aktarmaktadır (Ebû'l-Ferec, 1945, I, s. 292). Mîrhând ise, Yabgu'nun ona saygı ve hürmet göstererek ona sübaşı ünvanını verdiğini zikretmektedir (Mîrhând, 1338, IV, s. 236). Her iki kayıttan çıkarılacak en iyi ifade, Yabgu'nun Selçuk'a çok güvendiğini ve kendine yakın tutmak istediğidir. Anlaşılabacağı üzere, Yabgu makamında bulunan kişi değişmiş ve bu yeni Yabgu Dukak'a karşı gösterdiği hürmetin karşılığı olarak aynı vasıflara sahip olan oğlu Selçuk'u bu makama getirmeyi uygun görmüştür. Devlet ileri gelenleri ile Dukak'ın sözlü ya da kâğıt üzerinde herhangi bir anlaşmaları olmasa da Yabgu'ya karşı gösterdiği tavırdan dolayı kendilerine yakın tutmayı tercih ettikleri gibi, içlerinden birinin Yabgu olması ile beraber aynı durumu oğlu Selçuk'a da sübaşı ünvanını vererek göstermişlerdir.

Kaynaklarda ordu kumandanı veya önderi manasında zikredilen bu ünvan, Arapça ve Farsça eserlerde mükaddemü'l-ceyş, emaratü'l-ceyş ve sipehsâlârî-yi leşker (مقدم الجيش-امارة الجيش-سپهسالاری لشکر) isimleri ile zikredilmektedir (Mîrhând, 1338, IV, s. 236; Hüseyinî, 1933, s. 2; Hasan-ı Yezdi, 1399, s. 42). Selçuk'un sübaşı ünvanı, onun ismi ile birlikte özdeşleşmiştir. Öyle ki, onun isminin yanında zikredilen sübaşı lafzı, yüksek dereceli resmî bir ünvandan ziyade, bir tür lakaba tekabül etmiş olması yüksek kuvvetle muhtemeldir. Mesela Selçuk'un ölümünden yarım asırdan biraz fazla zaman sonra kaleme alınmış *Divânü Lugâti't-Türk* adlı eserde Selçuk'un, "Selçuk sübaşı" olarak bilindiği zikredilmektedir (Kâşgarlı Mahmud, 1985, I, s. 478). Ancak Selçuk, her ne kadar kendisi ile özdeşleşen bu ünvan ile tanınsa da Oğuz Yabgu Devleti içerisinde bu ünvanın verdiği görevde çok fazla kalamamıştır.

### 3.1. Selçuk Bey'in Cend Şehrine Göçü

Selçuk, cesareti ve akıllı siyaseti sayesinde günden güne ordunun, devlet ileri gelenlerin ve halkın gözünde Yabgu'nun mertebesinin üzerine çıkmaktaydı. İsmi konusunda bir bilgiye sahip olamadığımız Yabgu'nun eşi, Selçuk'un bu yükselişinden rahatsızlık duymaktaydı. Yabgu'nun devlet ileri gelenleri ile yaptığı bir toplantıda bulunan Selçuk, devlet protokollerini hiçe sayarak Yabgu'nun eşini ve çocuklarını göz ardı etmiş ve Yabgu'nun yanına oturmuştur. Zaten hâlihazırda kendisinin yükselişinden son derece rahatsız olan Yabgu'nun eşi Selçuk'un bu hareketinden sonra onun yapabileceği işlerden daha fazla çekinmeye başlamıştır. Bunun üzerine Yabgu'nun yanına vararak, "Bu çocuk için başında böyle küstah olup haddini aşmıştır. Eğer bu durum bir süre daha devam ederse gücünün sebepleri daha da artarsa işin nereye varacağı ortadadır" diyerek Selçuk'un ortadan kaldırılması gerektiğinin telkinini Yabgu'ya bildirmiştir (Mîrhând, 1338, IV, s. 236; trk. trc., 2018, s. 15; Ebû'l-Ferec, 1945, I, s. 292; İbnü'l-Esîr, 1863, IX, s. 322; Hüseyinî, 1933, s. 2; Ahmed b. Mahmûd, 1977, I, s. 3-4). Bir zamanlar Dukak ile iş birliği yapan boy reislerinden olan Yabgu, Selçuk'un da babası gibi

korkusuz ve cesaretli biri olduğundan hiçbir şüphesi yok. Bundan dolayı olacaktır ki Selçuk'un da kendisine karşı bir isyanı çekinmeden yapabileceğini düşünmüş ve onun ortadan kaldırılması için planlar kurmaya başlamıştır. Çok kısa bir zaman sonra Yabgu'nun bu planları duyan Selçuk, bu duruma bertaraf edebilmek için harekete geçmiştir.

Bu konuda en geniş bilgiyi veren *Selçuknâme* müellifi Ahmed b. Mahmûd'un rivayetleri, İslâmî motifler ile bezenerek abartılı cümleler olsa da Selçuk'un bu olayı duyduktan hemen sonra ne yaptığını ve bu konuda kendine yakın adamlarla ne gibi şeyler konuştuğu hakkında değerli bilgiler vermektedir. Ahmed b. Mahmûd'a göre Selçuk, bu olaydan hemen sonra kendi adamlarının yanına gitmiş ve *"Bilhassa bize böyle hile yapmak fikrinde olan ve oyun etmek niyetinde bulunanlara karşı bu diyardan başımızı alıp gideriz, varıp bir köşede kendimize bir yer ediniriz, başımıza müstakil ve hâlimize razı olup otururuz"* diyerek göç etmenin doğru bir fikir olduğunu beyan etmiştir. Devamında adamları ona dönerek, *"Gücümüz yettikçe her birimiz sana itaat üzerineyiz. Buyur ne istersen yapalım. Nereye gidelim dersen gidelim"* diyerek onun yanında olduklarını belirtmişlerdir (Ahmed b. Mahmûd, 1977, I, s. 4-5). Göç etme kararı alan Selçuk ve taifesi yine Oğuz Yabgu Devleti'nin sınırları içerisinde olan ve Müslümanların yoğunlukta yaşadığı bir uç şehri olan Cend'e<sup>25</sup> hareket etmişlerdir (Çakır, 2021, s. 98).

Selçuk'un Cend'e göç etmeden önce dikkat etmemiz gereken bir husus vardır ki o da Yabgu'nun kendisine plan kurduğunu nasıl öğrendiğidir. Bu konuda detaylı bilgi vermelerini beklediğimiz İbnü'l-Esîr ve Mîrhând, Selçuk'un sadece bu planı duyduğunu söylemekle yetinmişlerdir. İbnü't-Tiktakâ, Selçuk'un bu durumu hissettiğini, Sadruddîn el-Hüseynî ise diğerlerinden farklı olarak Yabgu ve eşi arasında geçen bu konuşmanın Selçuk'un duyabileceği bir yerde olduğunu aktarmaktadır (İbnü'l-Esîr, 1863, IX, s. 322; Mîrhând, 1338, s. IV, 236; Hüseynî, 1933, s. 2; İbnü't-Tiktakâ, 1860, s. 338). Ebû'l-Ferec ve Ahmed b. Mahmûd'a ise Selçuk'un devlet ileri gelenlerinden kendisine yakın olan kişiler tarafından uyarıldığını zikretmektedirler (Ebû'l-Ferec, 1945, I, s. 292; Ahmed b. Mahmûd, 1977, I, s. 4). Selçuk'un devlet içerisinde saygı duyulan ve sevilen bir kişi olduğunu düşündüğümüzde Ebû'l-Ferec ve Ahmed b. Mahmûd bu konudaki kayıtları yerinde ve doğru ifadelerdir. Her iki müellifin zikrinden anlaşılacağı üzere, Selçuk'un Yabgu'nun eşi ile özel olarak konuştuğu bir konuyu dahi öğrenebilecek bir istihbarat bilgisine sahip olmuştur. Ayrıca kendisinin uyarılması bizlere Selçuk'un babası gibi birtakım devlet ileri gelenleri tarafından korunduğunu da göstermektedir. Bu da eğer kendisi tarafından Yabgu'ya karşı bir isyan gerçekleşmiş olsaydı, yine babasında olduğu gibi

<sup>25</sup> Cend, Seyhun (Sirderya) kıyısında, maalesef bugün mevcut olmayan tarihi bir şehirdir. Geniş bilgi için bk. Göksu, 2019, s. 20-21; Özaydın, 1993, s. 359-360.

kendisini koruyacak ve arkasında duracak yüksek mevkide kişilerin varlığına delildir (Çakır, 2021, s. 98-99).

### 3.2. Selçuk Bey'in Cend'e Şehrine Göç Tarihi Üzerinden Ölüm Tarihi

Selçuk'un Cend'e göç etmesi Selçuklu Devleti'nin kuruluşuna zemin hazırlayan en önemli olaylardan biri olmuştur. Ancak şu zamana kadar Selçuk'un Cend tarafına hangi tarihte göç ettiği hakkında ortak bir fikir sunulamamıştır. Tabii ki bu durumun en önemli sebebi defalarca belirttiğimiz üzere, ailenin erken dönem faaliyetleri hakkında kaynakların yetersizliğidir. Selçuk'un Cend tarafına göç etme tarihinin belirlenmesi, onun kaç yaşında vefat ettiği hakkında da bizlere değerli bilgiler verebileceğini düşündüğümüzden bu konu üzerinde durmamız önem arz etmektedir. Gerek *Meliknâme* kaynaklı eserlerin verdiği malumatlarla gerekse de diğer kaynakların ifadeleri ile Selçuk 100, 107 veya 109 yaşında vefat etmiştir (Hüseyinî, 1933, s. 2; İbnü't-Tiktakâ, 1860, s. 338; Zehebî, 1984, XVIII, s. 107; el-Ömerî, 2010, XXVI, s. 231; Ahmed b. Mahmûd, 1977, I, s. 5; İbnü'l-Esîr, 1863, IX, s. 322; İbnü'l-Verdî, 1970, I, s. 522; Ebü'l-Fidâ, 1997, I, s. 516; İbnü's-Şihne, 1997, s. 189; Nüveyrî, 2004, XXVI, s. 155; Mekîn, 1625, s. 267; 1657, fr. trc., s. 276; Hasan-ı Yezdî, 1399, s. 43; Gaffârî, 1342, s. 107; Müneccimbaşı, 2017, I, metin, s. 3; Neşrî, 1949, I, s. 22; Uğurlu, 2004, s. 146). Ancak kanımızca Selçuk'un bu kadar uzun bir ömür yaşamış olması mümkün değildir. Bu düşüncemizi Selçuk'un Cend'e hareket ettiği tarihten ortaya çıkarmamızın mümkün olabileceğini düşünmekteyiz.

Kaynaklarda ve araştırma eserlerinde Selçuk'un taifesi ile birlikte Cend'e göç tarihi olarak 915/930-935/960-961 ve 985 yılları verilmektedir. Selçuk Cend tarafına göçünün 930-935 yıllarında olduğunu öne süren araştırmacı, Orta Çağ tarihçisi M. Altay Köymen'dir. Köymen, Selçuk'un Yabgu ile mücadelesi sırasında kaynakların verdiği bilgiye göre daha genç bir kişi olduğunu ifade etmektedir. Selçuk'un kaynaklarda 100 yaşlarında iken 1009-1010 yıllarında vefat ettiğini, böylelikle onun 900'lü yıllarda doğduğunu varsaymaktadır. Köymen tüm bu hususlara dayanarak Selçuk'un buluş çağında bir genç iken girdiği bu mücadelenin 30-35'li yaşlarda olabileceğini belirtmektedir. Böylece araştırmacı Selçuk'un 930-935'li yıllarda Cend tarafına göç ettiğini kabul etmektedir (Köymen, 2019, s. 29).

Selçuk'un Cend tarafına göçünün 960-961 yıllarında olabileceğini ifade eden tarihçilerin dayanak noktası İbnü'l-Esîr'in ifadeleridir. İbnü'l-Esîr, hicrî 349 (960/961) yılı olaylarını anlattığı bölümde, bu sene Türklerden 200 bin obanın İslâmiyet'i kabul ettiğini zikretmektedir (İbnü'l-Esîr, 1862, VIII, s. 396; Müneccimbaşı, 2017, I, metin, s. 3). Dolayısıyla İbnü'l-Esîr'in bu kaydına dayanan bazı araştırmacılar, Selçuk'un 960-961 yıllarında Cend'e göç ederek aynı yıl veya çok kısa bir zaman sonra İslâmiyet'i kabul ettiklerini öne sürmektedirler (Turan, 2021, s. 66-67; Kafesoğlu, 2014, s. 15; Alptekin, 1992, s. 96; Özaydın, 2009, s. 364; Safi, 2002, s. 588). Carl Brockelmann 970,

René Grousset ise 985 yılından önce Selçuk'un Cend'e göç ettiğini ifade etmektedirler (Brockelmann, 1992, s. 141; Grousset, 1996, s. 153).

Selçuk'un Cend bölgesine göç tarihi hakkında ortaya atılan son tarih 985 yılıdır. Bu yılı kabul eden tarihçilerin referans aldıkları kaynak XIV. yüzyıl tarihçilerinden biri olan Hamdullâh el-Müstevfî el-Kazvînî'nin *Târîh-i Güzîde* adlı eseridir. Kazvînî, Selçuk'un otlak darlığı sebebiyle 375 (985) yılında Cend'e göç ettiğini zikretmektedir (Kazvînî, 1387, s. 426). Bu hususta Faruk Sümer, Sencer Divitçioğlu, Ömer S. Hunkan, Sergey G. Agacanov, Peter B. Golden ve A. C. S. Peacock gibi araştırmacılar, 985 yılını Selçuk'un Cend'e göç tarihi olarak kabul etmektedirler (Sümer, 1972, s. 63; Divitçioğlu, 2000, s. 65; Hunkan, 2011, s. 209; Agacanov, 2002, s. 265; Golden, 1992, s. 218; Peacock, 2010, s. 44).

Kaynaklarda ve araştırma eserlerinde Selçuk'un Cend'e göç tarihi hakkında verilen 930-935/960-961 ve 985 yılları, kendi içlerinde öne sürdükleri gerekçeler nezdinde ele alındığında tutarlı olarak gözükmemektedir. Ancak verilen her bir tarihi birbiriyle karşılaştırdığımızda derin bir çelişki ve tutarsızlık ortaya çıkmaktadır. Mesela Selçuk'un Cend'e göç tarihi olarak öne atılan 930-935 yılları, İbnü'l-Esir'in rivayetine ters düşmektedir. Çünkü kaynaklar Selçuk'un Cend'e göç ettikten hemen sonra İslâmiyet'i kabul ettiğini söylemektedir. Türkler'in de topluca İslâmiyet'i kabul ettiği tarih olarak 960 yılı olduğunu göz önüne alırsak, Selçuk'un 930-935 yıllarında İslâmiyet'i kabul ettiği pek de makul gözükmemektedir. Çünkü Selçuk Cend tarafına geldiği zaman yerleşik halkın, İslâm dini ile iç içe yaşadığını görmüş ve bundan etkilenerek İslâmiyet'i kabul etmiştir. O hâlde Selçuk'un Cend'e göç tarihi olarak kendi içinde makul görülen 930-935 yılları, 960 yılı ile karşılaştırıldığı durumda tutarsız hâle gelmektedir.

960 yılını diğer tarihlerle karşılaştırmamıza gerek kalmadan kendi içerisinde tutarsızlık kazanmaktadır. Şöyle ki, Selçuk Cend'e göç ettiği zaman yerli halkın İslâm dinini benimsediğini hatta bu sayede komşu İslâm ülkeleri ile siyasî ve kültürel ilişkiler kurulabildiğini gözlemlemiştir. Bundan dolayı Cend bölgesinde tutunabilmenin en iyi yolun İslâmiyet'e geçmenin olduğunu fark etmiş ve böylece Müslüman olmayı kabul etmiştir. O hâlde, bölge halkının bu denli İslâmiyet'i benimsemesi ve bu doğrultuda hareket etmeleri için, İslâm dinini çok önceden kabul etmiş ve benimsemiş olmaları gerekmektedir. Çok kısa bir süre içerisinde halkın İslâm dinini temel alarak hayat koşullarını şekillendirmeleri mümkün değildir. Bundan dolayı 960 yılı Türkler'in topyekûn İslâm dinine geçtiği tarih olarak kabul edilebilir ancak Selçuk'un Cend'e göç tarihi olarak kabul edilmesi mümkün değildir (Solmaz, 2019, s. 356).

Yukarıda da değindiğimiz gibi Selçuk'un 100'lü yaşlarında iken 1009-1010 yılları arasında vefat ettiği düşünülmektedir. Bu düşünceye göre Selçuk'un 900'lü yılların başlarında doğduğu ortaya çıkmaktadır. O hâlde

Selçuk'un Cend'e göç ettiği tarihi 985 yılı olarak kabul ettiğimizde onun buraya yaklaşık 85 yaşında ayak bastığını söylememiz gerekmektedir. Ancak *Meliknâme* müellifinin aktardıklarına göre Selçuk, Yabgu ile mücadele ettiği sıralarda genç ve dinamik bir kimseydi (Hüseynî, 1933, s. 1). Fakat 85 yaşında bir kimsenin genç, dinamik ve gücü kuvveti yerinde olması mümkün değildir. Böyle bir kişi için ancak pir-i fânî ifadesi kullanılabilir. Bu durumda, 960 yılında Oğuz Yabgu Devleti'nin güney kısmında meydana gelen topyekûn İslâmiyet'e geçiş harekâtı ile birlikte o bölgede İslâm dünyasının oluşabilmesi ve Selçuk'un dikkatini çekebilmesi için en az çeyrek asırlık bir zamanın geçmiş olması gerekmektedir. Bu hususta 985 yılını 960 yılı ile entegre ettiğimiz taktirde makul bir sonuç çıkmaktadır. Ancak kaynağın ifade ettiğine göre Selçuk'un göç ettiği zamanlarda genç ve dinamik olması, onun 85 yaşında göç etmiş olamayacağını, dolayısıyla 985 yılını saf dışı bırakmaktadır (Solmaz, 2019, s. 356-357).

Selçuk'un Cend'e göç tarihi ile ilgili verilen yılların birbirinin arasındaki tutarsızlıkları bu konuda ortaya atılan görüşleri şüpheli hâle getirmektedir. Bundan dolayı Selçuk'un Cend'e hangi tarihte göç ettiğini bulmak daha sonra tespit edilen bu tarih üzerinde onun gerçekte hangi yıllarda doğduğunu tespit etmemiz önemlidir. Öncelikle Selçuk'un kaynaklarda kaç yaşında vefat ettiğine bakacak olursak, Sadruddîn el-Hüseynî, İbnü't-Tiktakâ, Zehebî, İbn Fazlullâh el-Ömerî ve Ahmed b. Mahmûd, 100 yaşında (Hüseynî, 1933, s. 2; İbnü't-Tiktakâ, 1860, s. 338; Zehebî, 1984, XVIII, s. 107; el-Ömerî, 2010, XXVI, s. 231; Ahmed b. Mahmûd, 1977, I, s. 5), İbnü'l-Esîr, Zeynüddin İbnü'l-Verdî, İbn Kesîr, Ebü'l-Fidâ, Ebü'l-Velîd İbnü's-Şihne, Ahmed b. Abdülvehhâb Nüveyrî, Ebü'l-Mekârim el-Mekîn, Makrîzî, Hasan-ı Yezdî, Kadı Ahmed Gaffârî, Müneccimbaşı Ahmed b. Lütfullah ve Mehmed Neşrî, 107 yaşında (İbnü'l-Esîr, 1863, IX, s. 322; İbnü'l-Verdî, 1977, I, s. 522; İbn Kesîr, 1991, XII, s. 48; Ebü'l-Fidâ, 1997, I, s. 516; İbnü's-Şihne, 1997, s. 189; Nüveyrî, 2004, XXVI, s. 155; Mekîn, 1625, s. 267; 1657, fr. trc., s. 276; Makrîzî, 1934, I, s. 31; Hasan-ı Yezdî, 1399, s. 43; Gaffârî, 1342, s. 107; Müneccimbaşı, 2017, I, metin, s. 3; Neşrî, I, s. 22) ve Cenabî ise Selçuk'un 109 yaşında vefat ettiğini zikretmektedir (Uğurlu, 2004, s. 146). Ancak konunun başında belirttiğimiz gibi, kaynakların verdiği 100, 107 ve 109 yaşları Selçuk'un gerçek yaşını yansıtmamaktadır. Selçuk kanımızca gerçekte 65-70'li yaşlarda vefat etmiştir. Kaynakların verdiği bu yüzlü yaşlar tamamen Oğuz Kağan'a nispeten verilmiştir. Bu düşüncemizi desteklemek adına Oğuz Kağan destanında geçen birtakım ifadeler göz atmamız yerinde olacaktır. Destana göre Oğuz Kağan doğduktan kısa bir zaman sonra babası Kara Han, kendisinde olgunluk ve asalet belirtileri gördüğünü söylemiştir (Togan, 1982, s. 17-18). Selçuk'un doğumu ile ilgili ise, İbnü'l-Esîr, İbnü't-Tiktakâ, İbnü'l-Verdî, Mekîn, Ebü'l-Fidâ, Nüveyrî, İbnü's-Şihne ve Ahmed b. Lütfullah, Selçuk doğduktan kısa bir zaman sonra onda asalet ve liderlik vasıfları belirlediğini zikretmektedirler (İbnü'l-Esîr, 1863, IX, s. 322; İbnü't-Tiktakâ,

1860, s. 338; İbnü'l-Verdî, 1970, I, s. 522; Mekîn, 1625, s. 267; 1657, fr. trc., s. 276; Ebü'l-Fidâ, 1997, I, s. 516; Nüveyrî, 2004, XXVI, s. 155; İbnü's-Şihne, 1997, s. 189). Yine Oğuz Kağan destanına dönecek olursak, Oğuz Kağan'a bin yıl gibi büyük bir ömür bahşedildiği aktarılmaktadır (Togan, 1982, s. 48). Görüldüğü üzere Oğuz Kağan için zikredilen asalet belirtileri ve uzun ömür rivayeti, Selçuk'a nispet edilmiş rivayetlerle nerdeyse bire bir uyuşmaktadır. Bu konuda Ebü'l-Ferec'in Selçuklu ailesi hakkında verdiği ilk bilgiler düşüncemizi desteklemektedir. Müellif, Selçuklular'ın Hun diyarlarından geldiğini söylemekle beraber yolculuklarında onlara bir köpeğin rehberlik ettiğini ancak bu rivayete başka bir yerde denk gelmediğini de belirtmiştir. Bu rivayet bize Ergenekon ve Oğuz Kağan destanını hatırlatmaktadır. Anlaşılan o ki doğudan batıya göç eden her Türk topluluğu gibi Selçuklular da destanlarını yanlarında götürerek yerleştikleri yörelerde dile getirmeye devam etmişlerdir. Eserin ilerleyen bölümlerinde Tuğrul Bey'in, Halife Kâim'e yazdığı mektupta kendisini "*Hun krallarının soyundan*" geldiklerini söylemesi bu görüşe bir delildir (Ebü'l-Ferec, 1945, I, s. 299). O hâlde, 100, 107 ve 109 yaşları Selçuk'un gerçek yaşını yansıtmadığı gibi bu rivayetlerin verilmiş amacı da tamamen onun itibarının hanların seviyesinde olduğunu göstermeye çalışmaktan ibarettir. Ayrıca dönemin beslenme, sağlık hizmetleri ve ekonomik yapısına baktığımızda yine Selçuk'un yüzölçümüne kadar yaşamasını nerdeyse imkânsız kılmaktadır.<sup>26</sup>

Selçuk'un ortalama gerçek yaşını belirlemek adına, onun Cend'e göç tarihi olarak verilen 985 yılını temel almamız gerekmektedir. Çünkü 985 yılı, İbnü'l-Esîr'in 960 yılında Türkler'in topyekûn İslâm dinine geçmesi rivayetiyle tam anlamıyla uyuşmaktadır. İbnü'l-Esîr'in 960 yılında meydana geldiğini söylediği bu rivayet, Karahanlı Devleti içerisinde meydana gelen siyasî bir olayın gelişimidir. Karahanlı coğrafyasında yaşayan Türkler, Satuk Buğra Han'ın 920 yılında (932, 940 veya 945 yılları da rivayet edilir) İslâm dinine girmesinden sonra oğlu Arslan Han Baytaş Süleyman zamanında topluca bu dini benimseyip Müslüman olmuşlardır (Özaydın, 2001, s. 405-406; 2002, s. 257; Togan, 1985, s. 82-83). Dolayısıyla Oğuz Yabgu Devleti'nin güney taraflarında bir İslâm hâkimiyeti oluşmuştur. Bu gelişmelerin ardından 985 yılına gelindiği zaman çeyrek asırlık bir zamandan sonra Cend halkı İslâm dinini iyice benimsemiş ve bu bölgede bir İslâm dünyası oluşmuştur (Solmaz, 2019, s. 358). Böylece 985 yılında Cend'e göç eden Selçuk, bölgenin siyasî ve dini oluşumunu iyi kavramış ve "*Biz içinde*

<sup>26</sup> Bu konuda Selçuk'un kaynaklarda öldüğü yaşı, eski Türk devletlerinin büyük liderlerinin yaşam süreleri ile karşılaştırdığımızda yine Selçuk'un yaşının daha geriye çekilmesi gerektiğinin farkına varıyoruz. Mesela Orhon Yazıtları'na göre, Kül Tigin 47 yaşında ölmüştür. Bundan başka, Ahmet Taşağıl, Bilge Kağan'ın 683 yılında doğup, 734 yılında da vefat ettiğini ifade etmektedir. Bu da Bilge Kağan'ın 51 yaşlarında iken öldüğünü göstermektedir. bk. *Orhun Abideleri*, 2009, s. 29; Taşağıl, 2004, III, s. 37.

*yaşamak istediğimiz bu memleket halkının dinini kabul etmez ve onların törelerine uymazsak bir kimse bize iltifat etmez ve biz tek başımıza yaşamaya mahkûm bir topluluk halinde kalırız”* diyerek İslâmiyet’i kabul etmiştir (Ebû’l-Ferec, 1945, I, s. 293).

Selçuk’un Cend’e 985 yılında göç ettiğini kabul ettiğimiz takdirde, *Meliknâme* müellifinin göç sırasında onu genç ve dinamik olarak gösterdiği rivayeti ile doğru orantılı olmalıdır. Öyleyse her ne kadar kaynaklarda böyle bir rivayete rastlamıyorsa da Selçuk X. yüzyılın başlarında değil, ortalarında yani 945-950 yılları arasında dünyaya gelmiştir. Belirttiğimiz bu tarih kabul edildiği taktirde, Selçuk’un 985 yılında Cend’e göç ederken 35-40’lı yaşlarda olduğu ortaya çıkmaktadır. Bu da *Meliknâme* müellifinin onu genç ve dinamik olarak gösterdiği rivayetine uymaktadır. Bu görüşümüzü Selçuk’un oğulları ve torunlarının yaşı üzerinde de ifade etmemiz mümkündür. Kaynaklarda Selçuk’un en büyük oğlu olarak gösterilen Mikâil, Cend’e göç edildikten kısa bir zaman sonra genç yaşında bir seferde veya bir kale kuşatması sırasında şehit edilmiştir (Mîrhând, 1338, IV, s. 237; İbnü’l-Esîr, 1863, IX, s. 322; el-Ömerî, 2010, XXVI, s. 231; İbnü’l-Verdî, 1970, I, s. 522; Hândmîr, 1380, II, s. 480; İbnü’s-Şihne, 1997, s. 189; İbn Kesîr, 1991, XII, s. 48). Kaynaklar, her ne kadar Mikâil’in ölüm tarihi hakkında bilgi vermese de küçük oğlu Tuğrul üzerinden doğum ve ölüm tarihini tespit edebiliriz. Kaynaklar Tuğrul’un 455 (1063) yılında 70 yaşında iken vefat ettiğini zikretmektedirler (Râvendî, 1921, s. 112; İbnü’l-Esîr, 1864, X, s. 16; Kazvînî, 1387, s. 430; Nisâbü’rî, 2004, s. 19; Hüseyinî, 1933, s. 21; Reşidüddin, 1999, II/5, s. 28; Bûndârî, 1889, s. 26; Süyûtî, 2003, s. 331; İbnü’l-İmâd, 1989, V, s. 232; İbn Ebû’d-Dem, 2016, s. 367). Bu duruma göre Tuğrul’un doğum tarihi 993 yılıdır. O hâlde Mikâil, 993 yılında veya bundan birkaç yıl sonra vefat etmiş olması gerekmektedir. Çünkü *Meliknâme* müellifinin aktardıklarına göre, Selçuk’un vefatına yakın zamanlarda torunları Tuğrul ve Çağrı reşitti (Mîrhând, 1338, IV, s. 237). Bu da ortalama Selçuk öldüğünde onların 15 ila 20 yaşları arasında olduklarını gösterir. O zaman, genç yaşlarında vefat ettiği söylenen Mikâil’in 25-30 yaşlarında iken öldüğü ve doğum tarihinin de 960-965 yılları olduğu sonucu ortaya çıkmaktadır. Mikâil, Selçuk’un en büyük oğullarından biri olduğuna göre, babası Selçuk’un 20’li yaşlarında iken evlendiğini düşündüğümüz taktirde Selçuk’un doğum tarihi için verdiğimiz 945-950 yılları oldukça makul görünmektedir. Sonuç olarak öne sürdüğümüz tüm bu hususların, o dönem de meydana gelmiş olaylar ile uyuşması, Selçuk’un doğum tarihinin X. yüzyılın başlarında değil ortalarında olduğunu göstermektedir.<sup>27</sup>

Selçuk’un Cend’e göç tarihi olarak öne atılan 915 yılı için ayrı bir parantez açmamız gerekmektedir. Selçuk Cend tarafına göçünün 915 yılı

<sup>27</sup> Selçuk Bey’in kaynaklarda verilen ifadelerden farklı olarak daha erken bir tarihte vefat ettiği görüşü ilk olarak Sefer Solmaz tarafından ve tarafımızca kaynaklarla desteklenerek zikredilmiştir. Geniş bilgi için bk. Solmaz, 2019, s. 345-364.



olduğunu iddia eden araştırmacı Yılmaz Öztuna'dır. Araştırmacı sadece bu iddiasıyla sınırlı kalmayarak, Selçuk'un 885 yılında doğduğunu, Cend'e göç tarihi olarak verdiği 915 yılında ise İslâmiyet'i kabul ettiğini ve 115 yaşındayken öldüğünü de öne sürmektedir (Öztuna, 1983, I, s. 371). Ancak araştırmacının hangi kaynağa dayanarak böyle iddialar öne attığını tespit edemedik. Gerek erken dönem kaynakları gerekse de geç dönem kaynaklarında böyle bir bilgi mevcut değildir. Bundan dolayı araştırmacının öne sürdüğü bu iddiaların, hiçbir tarihi kaynağa dayanmaması ve döneminde meydana gelen olaylar ile de bağdaşmaması, bu konuda titiz davranmayarak asılsız bir iddia öne attığını göstermektedir.

#### 4. SONUÇ

Türk-İslâm tarihinde büyük izler bırakmış olan Büyük Selçuklu Devleti, Anadolu'da, Azerbaycan'da, Ortadoğu bölgesinde ve Hazar ülkesi çevresinde, Türkler'in kalıcı bir şekilde yerleşmesine ön ayak olmuşlardır. Hun diyarlarından geldikleri söylenen Selçuklu ailesi, beraberinde getirdikleri Oğuz geleneklerini gittikleri her coğrafyaya taşıyarak kendilerinden sonra kurulacak olan Akkoyunlu, Karakoyunlu ve Osmanlı devletlerine intikal etmesini sağlamış ve böylece yüzyıllardır var olan Türk geleneklerinin gelecek nesillere aktarılmasına olanak sağlamışlardır. Oğuzlar'ın 24 boyundan biri olan Kınık uruğuna mensup olan Selçuklular'ın bu boydan geldiğine dair hiçbir şüphe olmamasına karşın var oldukları sahalarda yazılı tarihin gelişmemesinden dolayı ve de devletlerini kurmadan önce yaşadıkları siyasî ve kültürel olayları kaleme almamış olmamaları sebebiyle, erken dönem tarihleri hakkında kaynaklarda yetersiz ve karmaşık bilgiler mevcuttur. Var olan bilgilerin de kendi aralarındaki tutarsızlıkları ve abartılı söylemleri, ailenin ilk dönemleri hakkındaki bilgilerin güvenilirliğini zayıflatmış ve farklı görüşlerin ortaya çıkmasına sebep olmuştur.

Selçuklu ailesi hakkında açıklık getirilmesi gereken ilk konu, ailenin erken dönem tarihleri hakkında önemli bir kaynak olan ancak günümüze intikal etmeyen *Meliknâme* adlı eserin verdiği bazı pasajların abartılı söylemler barındırmasıdır. *Meliknâme* müellifinin abartılı söylemlerde bulunmuş olması normal karşılanacak bir durumdur ancak verdiği rivayetlerin ailenin üst şeceresi hakkında yanlış bilgiler öğrenmemize sebep olmuştur. *Meliknâme* müellifinin özellikle Dukak Bey hakkında verdiği bilgiler diğer kaynaklar ile mukayese edildiğinde zaman bu bilgilerin abartılı ve müphem ifadeler olduğu ortaya çıkmaktadır. Bu bilgilerin belki de en önemlisi Selçuk Bey'in yaş meselesi olmuştur. *Meliknâme* müellifi Selçuk Bey'i 100 yılı aşan bir ömür sürdüğünü zikrederek, onun itibarını yükseltmeye çalışmıştır. Ancak döneminde meydana gelen olaylardan aslında Selçuk Bey'in 100 yaşlarında değil ortalama 70-80 yaşlarında öldüğü açık bir şekilde tespit edilebilmektedir. Elbette *Meliknâme* müellifinin buradaki temel amacı ailenin

Orta Asya'dan göç ederken beraberinde getirdikleri efsanelerindeki Türk hakanları ile Selçuk Bey'i eş değer tutmak olmuştur.

Bir diğer önemli konusu ise Selçuklu ailesinin kimin zamanında İslâmiyet'i kabul ettiğidir. *Meliknâme* müellifi bu konuda daha doğru bir yol izleyerek ailede İslâm dinini ilk kabul eden kişinin Selçuk Bey olduğunu aktarmaktadır. Ancak birtakım Orta Çağ müelliflerin bu konuda Dukak'ı işaret etmiş olmaları, *Meliknâme* müellifinin rivayetini şüpheli hâle getirmiştir. Ancak Dukak'ı İslâm dini ile şereflendirmek isteyen müelliflerin eserlerine baktığımızda, kaleme aldıkları eserleri İslâmî motifler çerçevesinde yazdıkları görülmektedir. Bu da bize neden ailede ilk olarak Dukak'ın İslâm dinini kabul ettiği yönünde rivayetler zikretmelerini açıklamaktadır.

#### ÇIKAR ÇATIŞMASI BEYANI

Yazarların herhangi bir çıkara dayalı ilişkisi bulunmamaktadır.

#### ETİK ONAY/KATILIMCI ONAMI

Makale kapsamında katılımcı kullanılmadığı için ilgili onaya yer verilmemiştir.

#### MADDİ DESTEK

Çalışma için herhangi bir maddi destek alınmamıştır.

#### YAZAR KATKILARI

Bu araştırma ve araştırma ile ilgili tüm aşamalar iki yazar tarafından yürütülmüştür.

## KAYNAKÇA

- Agacanov, S. G. (1969). *Ocherki istorii oguzov i turkmen Srednei Azii IX-XIII vv.* Aşhabad.
- Agacanov, S. G. (2002). *Oğuzlar.* (E. N. Necef ve A. Annaberdiyev, Çev.). Selenge Yayınları.
- Ahmed b. Abdülvehhâb Nüveyrî (2004). *Nihâyetü'l-Ereb fî Fünûni'l-Edeb.* XXVI. (Mustafa Favaz ve Hikmet Favaz, Thk.). Beyrut.
- Ahmed b. Mahmûd (1977). *Selçuknâme.* I, (Erdoğan Merçil, Haz.). İstanbul 1977.
- Ali b. Hüseyin Mesûdî (1861). *Mürûc ez-Zeheb ve Meâdinü'l-Cevher.* I, (Barbier de Meynard ve Pavet de Courteille, Thk.). Paris.
- Ali b. Hüseyin Mesûdî (1894). *et-Tenbîh ve'l-İşrâf.* (M. J. de Goeje, Thk.). Leiden.
- Ali b. Zeyd el-Beyhakî (1938). *Târîh-i Beyhak.* (Ahmed Behmenyâr, Thk.). Tahran.
- Alptekin, C. (1992). Büyük Selçuklular. *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi,* VII, 95-211.
- Anonim (1378 hş.). *Târîh-i Âl-i Selcûk der Ânâtûlî.* (Nâdire Celâlî, Thk.). Tahran.
- Anonim (1961). *Târîh-i Sistan.* (Muhammed Tâki Bahâr, Thk.). Tahran.
- Azîmî (2006). *Târîhu'l-Azîmî.* (Ali Sevim, Thk.). TTK Yayınları.
- Barthold, V. V. (1990). *Moğol İstilasına Kadar Türkistan.* (Hakkı D. Yıldız, Trc.). TTK Yayınları.
- Bayatî Hasan b. Mahmûd (1331 hş.). *Câm-ı Cem-Âyîn.* (Ali Emîrî, Thk.). İstanbul.
- Bedreddin el-Aynî (1370 hş.). *er-Ravzü'z-Zâhir fî Sîreti'l-Meliki'z-Zâhir.* (Muhammad Zahid Al-Kifsarî, Thk.). Kahire.
- Bîrûnî (1955). *el-Kânûnû'l-Mes'ûdî.* II, (Osmania Oriental Publications Bureau, Thk.). Haydarâbâd-Dekken.
- Bosworth, C. E. (1967). *The Islamic Dynasties: A Chronological and Genealogical Handbook.* Edinburgh.
- Bosworth, C. E. (1968). The Political and Dynastic History of the Iranian World (A.D. 1000-1217). *The Cambridge History of Iran, Vol. 5: The Saljuq and Mongol Periods,* (J. A. Boyle, Ed.), Cambridge.
- Brockelmann, C. (1992). *İslâm Ulusları ve Devletleri Tarihi.* (Neşet Çağatay, Çev.). TTK Yayınları.
- Bündârî (1889). *Zübdetü'n-Nusra ve Nuhbetü'l-Usra.* (M. Th. Houtsma, Thk.). Leiden.
- Celâlüddîn es-Süyûtî (2003). *Târîhu'l-Hulefâ.* (İbrâhim Sâlih, Thk.). Beyrut.
- Çakır, O. (2021). Selçuklu Ailesinin Bilinen İlk Atası: Demir Yaylı Dukak. *SUTAD.* Sayı 14, 81-104.
- Dede Korkut Hikâyeleri* (2006). (Orhan Ş. Gökyay, Yay. Haz.). Kabcacı Yayınları.
- Divitçioğlu, S. (2000). *Oğuz'dan Selçuklu'ya (Boy, Kanat ve Devlet).* Yapı Kredi Yayınları.
- Ebû Saîd Abdülhay b. ed-Dahhâk b. Mahmûd Gerdîzî (1363 hş.). *Zeynü'l-Ahbâr.* (Abdülhay Habîbî, Thk.). Tahran.
- Ebû Şâme el-Makdisî (1997). *Kitâbü'r-Ravzateyn.* I, (İbrâhim ez-Zeybek, Thk.). Beyrut.
- Ebû'l-Ferec (İbnü'l-İbrî) (1945). *Ebû'l-Ferec Tarihi.* (Ö. R. Doğrul, Çev.). Ankara.
- Ebû'l-Abbâs el-Karamanî (1992). *Ahbâru'd-Düvel ve Âsâru'l-uvel fî't-Tarih.* II, (Ahmet Hatîf ve Fahmi Sâad, Thk.). Beyrut.
- Ebû'l-Fazl Muhammed b. Hüseyin-i Beyhakî (1383 hş.). *Târîh-i Beyhakî.* (Kâsım Ganî ve Ali Ekber Feyyâz, Thk.). Meşhed.

- Ebü'l-Fidâ (1997). *el-Muhtasar fî Ahbâri'l-Beşer*. I, (Mahmûd Deyyûb, Thk.). Beyrut.
- Ebü'l-Kâsım İbn Asâkir (1981). *Vülâtü Dimaşk fî 'l-Ahdi's-Selcûkî*. (Selâhaddin el-Müneccid, Thk.). Beyrut.
- Ebü'l-Mekârim el-Mekîn (1625). *el-Mecmû 'u 'l-Mübârek*. (Thomas Erpenius, Thk.). Leiden.
- Ebü'l-Mekârim el-Mekîn (1657). *Histoire Mahométane Oules Quaranteneuf Chalifer de Macine*. (P. Vattier, Çev.). Paris.
- Ebü'l-Velîd İbnü's-Şihne (1997). *Ravzatü'l-Menâzir fî Âhbari'l-Evâil ve 'l-Evâhir*. (Seyyid Muhammed Mühennâ, Thk.). Beyrut.
- Ese, E. (2023). *Selçuklu Tarihinin Kaybolan Eserleri*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi). Necmettin Erbakan Üniversitesi.
- Fasîh-i Hâfî (1341 hş.). *Mücmel-i Fasîhî*. II, (Seyyid Mahmûd Horasânî, Thk.). Meşhed.
- Gelekçi, C. (2004). Türk Kültüründe Oğuz-Türkmen-Yörük Kavramları. *HÜTAD*. Sayı 1, 9-18.
- Golden, P. B. (1990). The Oghuz Yabghu State and the Saljuk Origins. *The Cambridge History of Early Inner Assia*, (Denis Sinor, Ed.). Cambridge, 354-357.
- Golden, P. B. (1992). *An Introduction to the History of the Turkic Peoples*. Wiesbaden.
- Göksu, E. (2019). *Selçuklular*. Kronik Yayınları.
- Grousset, R. (1996). *Bozkır İmparatorluğu; Attila, Cengiz Han, Timur*. (M. Reşat Üzmen, Çev.). Ötüken Neşriyat.
- Halîl b. Aybeg es-Safedî (2000). *el-Vâfî bi 'l-Vefeyât*. II, (Ahmet el-Arnaût vd., Thk.). Beyrut.
- Hamdullâh el-Müstevfî el-Kazvînî (1387 hş.). *Târîh-i Güzîde*. (Abdülhüseyn Nevâî, Thk.). Tahran.
- Hasan, S. A. (1965). Some Observations on the Problems Concerning the Origin of the Saljuqids, *Islamic Culture*, XXXIX, 195-204.
- Hândmîr (1317 hş.). *Düstûrü 'l-Vüzerâ*. (Saîd-i Nefîsî, Thk.). Tahran.
- Hândmîr (1380 hş.). *Habîbü's-Siyer fî Ahbâri Efrâdi'l Beşer*. II, (Muhammed Debîr-i Siyâkî, Thk.). Tahran.
- Hasan-ı Yezdî (1399). *Câmi'ü't-Tevârih-i Hasenî (Târîh-i Selcûkiyan)*. (Bülent Özkuzugüdenli, 1399 hş.). Tahran.
- Hindûşah es-Sâhibî (1313 hş.). *Tecâribü's-selef der Tevârih-i Hulefâ ve Vüzerâ-yı Îşâ*. (Abbas İkbâl, Thk.). Tahran.
- Huncan, Ö. S. (2011). *Türk Hakanlığı (Karahanlılar): Kuruluş-Gelişme-Çöküş (766-1212)*. IQ Yayınları.
- İbn Ebü'd-Dem (2016). *Kitâbü't-Târîhi 'l-İslâmiyyi 'l-Muhtasar*. (Hasan Muhammed Abdullah An-Nabude, Thk.). Beyrut.
- İbn Fadlân (1987). *Risâletü İbn Fadlân fî Vasfî'r-Rihle*. (Sâmî ed-Dehhân, Thk.). Beyrut.
- İbn Fazlullah el-Ömerî (2010). *Mesâlikü'l-Ebsâr fî Memâliki 'l-Emsâr*. XXVI, (Kâmil Selman el-Cubûrî, Thk.). Beyrut.
- İbn Hallikân (1977). *Vefeyâtü'l-Ayân*. V, (İhsan Abbas, Thk.). Beyrut.
- İbn Hassûl (1940). *Kitâbü Tafzîli 'l-Etrâk alâ Sâ'iri 'l-Ecnâd*. (Abbas el-Azzâvî, Thk.). Ankara.

- İbn Havkal (1992). *Sûretü'l-Arz*. (Dâr Mektebet el-Hayât, Thk.). Beyrut.
- İbn Kesîr (1991). *el-Bidâye ve'n-Nihâye*. XII, Beyrut.
- İbn Tağrıberdî (1936). *en-Nücûmü'z-Zâhire fî Mülûki Mısır ve'l-Kâhire*. V. (Dârü'l-Kütübi'l-Mısriyye, Thk.). Kahire.
- İbn Vâsıl (2010). *et-Târihu's-Sâlihî*. II, (Ömer Abdüsselâm Tedmürî, Thk.). Beyrut.
- İbnü'l-Esîr (1851-1876). *el-Kâmil fî't-Târih*. (C. J. Tornberg, Thk.). Leiden.
- İbnü'l-İmâd (1989). *Şezerâtü'z-Zeheb*. V, (Abdülkâdir el-Arnaût ve Mahmûd el-Arnaût, Thk.). Beyrut.
- İbnü't-Tiktakâ (1860). *el-Fahrî*. (Wilhelm Ahlwardt, Thk.). Gotha.
- İlgürel, M. (2009). Subaşı. *DİA*, (Cilt 37), 447-448.
- İstahrî (1927). *Kitâbü'l-Mesâlik ve'l-Memâlik*. (M. J. de Goeje, Thk.). Leiden.
- Kafesoğlu, İ. (1958). Türkmen Adı, Manası ve Mahiyeti. *Jean Deny Armağanı: Mélanges Jean Deny*. (J. Eckman v.dğr., Ed.). TTK Yayınları, 121-133.
- Kadı Ahmed Gaffârî (1342 hş.). *Târih-i Cihân-ârâ*. (Hasan-ı Nerâkî, Thk.). Tahran.
- Kâşgarlı Mahmud (1985). *Dîvânü Lugâti't-Türk*. I-III, (B. Atalay, Çev.). TDK Yayınları.
- Kemâlüddîn İbnü'l-Adîm (2011). *Bugyetü't-Taleb fî Târihi Haleb (Selçuklularla İlgili Haltercümeleri)*. (Ali Sevim, Thk.). TTK Yayınları.
- Kouymjian, D. K. (1969). Mxit'ar (Mekhithar) of Ani on the Rise of the Seljuqs. *Revue des Études Arméniennes*, Sayı 6, 331-353.
- Köprülü, M. F. (1943). Anadolu Selçukluları Tarihinin Yerli Kaynakları. *Belleten*, 7(27), 379-521.
- Köymen, M. A. (1957a). Büyük Selçuklu İmparatorluğunun Kuruluşu I. *DTCF Dergisi*, 15(1-3), 97-108.
- Köymen, M. A. (1957b). Büyük Selçuklu İmparatorluğunun Kuruluşu II. *DTCF Dergisi*, 15(4), 1-107.
- Köymen, M. A. (1958). Büyük Selçuklu İmparatorluğunun Kuruluşu III. *DTCF Dergisi*, 16(3-4), 1-42.
- Köymen, M. A. (2019). *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi: Kuruluş Devri*. TTK Yayınları.
- Kut, G. (1989). Ali Şîr Nevâî. *DİA*, (Cilt 2), 449-453.
- Makrîzî (1934). *es-Sülûk li-Marîfeti Düveli'l-Mülûk*. I, (Muhammed Mustafa Ziyâde, Thk.). Kahire.
- Mehmed Neşrî (1949). *Kitâb-ı Cihân-Nümâ*. I, (F. R. Unat ve M. A. Köymen, Thk.). Ankara.
- Muhammed b. Ali er-Râvendî (1921). *Râhatü's-Sudûr ve Âyetü's-Sürûr*. (Muhammed İkbâl, Thk.). London.
- Muhammed b. Hâvendşâh b. Mahmûd Mîrhând (1959). *Ravzatü's-Safâ fî Sîreti'l-Enbiyâ ve'l-Mülûk ve'l-Hulefâ*. IV, (Abbas Pervîz, Thk.). Tahran.
- Muhammed b. Hâvendşâh b. Mahmûd Mîrhând (2018). *Ravzatü's-Safâ: Tabaka-i Selçûkiyye*. (Erkan Göksu, Çev.). TTK Yayınları.
- Muhammed el-Hüseynî el-Yezdî (1909). *el-Urâza fî'l-Hikâyeti's-Selcûkiyye*. (Karl Süsseim, Thk.). Leiden.
- Muhammed Hasan Han (1363 hş.). *Târih-i Muntazam-ı Nâsirî*. I, (Muhammed İsmâil Rızvânî, Thk.). Tahran.
- Muslihuddîn Lârî (2014). *Mir'âtü'l-Edvâr ve Mirkâtü'l-Ahbâr*. I-II, (Seyyid Celil Sagrevaniyan, 2014). Tahran.
- Öz, M. (2007). Ahmed b. Abdülvehhâb Nüveyrî. *DİA*, (Cilt 33), 304-306.

- Özaydın, A. (1993). Cend. *DİA*, (Cilt 7), 359-360.
- Özaydın, A. (2000). İbnü'l-İbrî. *DİA*, (Cilt 21), 92-94.
- Özaydın, A. (2001). Karahanlılar. *DİA*, (Cilt 24), 404-412.
- Özaydın, A. (2002). Türkler'in İslâmiyet'i Kabulü. *Türkler Ansiklopedisi*, (Cilt 4), 239-262.
- Özel, A. (1993a). Dârülharb. *DİA*, (Cilt 8), 536-537.
- Özel, A. (1993b). Dârülişlâm. *DİA*, (Cilt 8), 541-543.
- Özgüdenli, O. G. (2019). Mûsâ Yabgu. *DİA*, (Cilt EK-2), 322-323.
- Öztuna, Y. (1983). *Büyük Türkiye Tarihi*. I, Ötüken Neşriyat.
- Peacock, A. C. S. (2010). *Selçuklu Devleti'nin Kuruluşu (Yeni Bir Yorum)*. (Zeynep Rona, Çev.). İş Bankası Yayınları.
- Reşîdüddin Fazlullâh-ı Hemedânî (1999). *Câmi'u't-Tevârih*. II/5, (Ahmed Ateş, Thk.). Ankara.
- Sadrüddîn el-Hüseynî (1933). *Ahbârü'd-Devleti's-Selcûkiyye*. (Muhammed İkbâl, Thk.). Lahor.
- Safî, O. (2002). Oğuz Boyu ve 1040 Yılına Kadarki Yükselişi. *Türkler Ansiklopedisi*, (Cilt 4), 585- 594.
- Solmaz, S. (2019). Selçuklu Tarihinin Kronoloji Problemlerine Bir Örnek: Selçuk Bey'in Cend'e Göç Tarihi Meselesi. *Tarihin Peşinde*, Sayı 22, 345-363.
- Sümer, F. (1958). X. Yüzyılda Oğuzlar. *DTCF Dergisi*, 16(3-4), 131-163.
- Sümer, F. (1972). *Oğuzlar (Türkmenler)*. AÜ Yayınları.
- Sümer, F. (1999). *Türk Devletleri Tarihinde Şahıs Adları*. I, TDAV Yayınları.
- Süryânî Mihail (1944). *Süryânî Patrik Mihail'in Vakâyinâmesi (1042-1195)*. II, (Hrant D. Andreasyan, Çev.). Yayınlanmamış TTK Nüshası.
- Şebânkârî (1984). *Mecmau'l-Ensâb*. (Âga Mîr Hâşim-i Muhaddis, Thk.). Tahran.
- Togan, Z. V. (1981). *Umumi Türk Tarihine Giriş*. I, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- Togan, Z. V. (1982). *Oğuz Destanı: Reşideddin Oğuznâmesi, Tercüme ve Tahlili*. Enderun Yayınları.
- Togan, Z. V. (1985). Karahanlılar. *Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı 13, 71-93.
- Turan, O. (2021). *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslam Medeniyeti*. Ötüken Neşriyat.
- Uğurlu, E. (2004). *Cenabî Efendi'nin el-Aylemü'z-Zâhir fî Ahvâli'l-Evâil ve'l-Evâhir Adlı Eserinin Önsaya Kısımının Tenkidli Metin Neşri*. (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi). Sakarya Üniversitesi.
- Yakubî (1982). *Kitâbü'l-Büldân*. (M. J. de Goeje, Thk.). Leiden.
- Yazıcızâde Ali (2017). *Tevârih-i Âl-i Selçuk (Oğuznâme-Selçuklu Târîhi)*. (Abdullah Bakır, Haz.). Çamlıca Yayınları.
- Yûsuf Has Hâcib (2019). *Kutadgu Bilig*. (Muzaffer Tunçel, Haz.). Gençlik Spor Yayınları.
- Zahîrüddîn-i Nisâbü'rî (2004). *Selcûknâme*. (A. H. Morton, Thk.). Chippenham.
- Zehebî (1984). *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*. XIX, (Şuayb el-Arnaût vd., Thk.). Beyrut.
- Zeynüddin İbnü'l-Verdî (1970). *Tetimmetü'l-Muhtasar fî Ahbâri'l-Beşer*. I, (Ahmed Rifat el-Bedrâvî, Thk.). Beyrut.